„ოვსნი გორს მსხდომნი“ (საქართველოში მონღოლთა ბატონობის პერიოდში ოსთა ჩამოსახლების ისტორიულ-გეოგრაფიული ასპექტები)

ქეთევან ქუთათელაძე
თსუ, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
ketevan.kutateladze@tsu.ge

ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოში მიგრაციულ პროცესებს ხშირად ჰქონდა ადგილი, რომელსაც სხვადასხვა ისტორიული მოვლენები განაპირობებდა. ამ პროცესების პარალელურად ძალზედ მნიშვნელოვანია იმ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ასპექტებზე ყურადღების გამახვილება, რომელთაც შეეხო ეს პროცესები, რადგან ისინი გავლენას ახდენდნენ პოლიტიკურ მოვლენებზე.

მონღოლთა ბატონობამ დიდი ზიანი მიაყენა ქართულ სახელმწიფოს. მიუხედავად იმისა, რომ ამის შედეგად საზღვრები მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა, ძალიან დიდი საფრთხის შემცველი იყო უცხო ეთნიკურ ჯგუფთა ჩამოსახლება, რომელთაც თავიანთი ინტერესებიდან გამომდინარე, მონღოლები მართავდნენ. მათი ხელშეწყობით კი სხვა ეთნიკური ჯგუფები ცდილობდნენ ფეხი მოეკიდებინათ საქართველოს ქვეყნის შიდა სტარტეგიულ მხარეებში.

როდესაც მონღოლებმა საქართველო დაიპყრეს, ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელების საკითხი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა ქართველებისათვის. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ულუსებს შორის გაჩაღებული ომის დროს, როდესაც ბრძოლები მიმდინარეობდა ბერქა ყაენსა და ჰულაგუ ყაენს შორის, მას თან ერთვოდა თვითგადარჩენისთვის ხალხთა დიდი მიგრაცია. ოქროს ურდოს ყაენის სისასტიკით დევნილი ოსი ხალხის დიდი ნაწილი სამხრეთისკენ დაიძრა, თავშესაფარი ილხანთა ყაენისგან ითხოვეს და მათ სამსახურში ჩადგნენ. სწორედ, დარუბანდის გზით მოემართებიან ბერქა ყაენისგან ლტოლვილი ოსები. ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს, რომ ოქროსა და ილხანთა ურდოს შორის მწვავე დაპირისპირების დროს,

> გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოვილნი, დედაკაცი საკჳრველი ლიმაჩავ და მან მოიტანა შვილნი მცირენი, ნათესავით ახასარფაკაიანნი, პირმშო ფარეჯან და უმრწემესი ბაყათარ, და სხუანი თავადნი მრავალნი, გამოვლეს კარი დარუბანდისა და მოვიდეს მეფეს წინაშე (დავით VII ლაშა-გიორგის ძე – ქ. ქ.). ხოლო მან პატივითა ისტუმრნა, და წარავლინა ყაენს ულოს წინაშე, და ყაენმან შეიწყნარნა ფრიად, და უბოძა ხარაჯა, და მოლაშქრედ და თანამებრძოლელად განაჩინა. და ესრეთ მეფეს თანავე წარმოავლინნა, ხოლო მეფემან დასხნა რომელნიმე დმანისსა, და სხუანი ჟინვანს (ყაუხჩიშვილი 1959: 251).

მართალია, აქ ავტორს ოსები ნახსენები არ ჰყავს,[1] მაგრამ იგულისხმება, რადგან შემდგომ ცნობებში ფარეჯანი და ბაყათარი ოს მთავრებად მოიხსენიებიან (ყაუხჩიშვილი 1959: 297, 299, 305). გარდა ამისა, ფარსადან გორგიჯანიძეც აღნიშნავს, რომ

> ამ ჟამს გადმოვიდნენ ოვსნი, ბერქას ყაენს წამოსვლოდეს დედაკაცი საკურველი, საჴელად ერქვა ლიმაჩავ და მას ჰყვანდა შვილნი მცირენი, ნათესავნი ახასარფაკაიანნი. უფროსს სახელათ ერქვა ფარეჯან და უმცროსს ბაღათარ და სხვანი თავადნიც მრვალნი გარდმოვიდნენ დარალანის (დარალამის) კარითა და მოვიდეს მეფეს წინ (ალასანია 2022: 179-180); (კიკნაძე 1971: 122).[1]

ეს ფაქტი ორჯერ არის დაფიქსირებული, ერთგან ისტორიკოსი მოიხსენიებს „გამოიარეს კარი დარიელისა“ (ალასანია 2022: 176). საქართველოში შემოსული ოსების შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობები ბევრად უფრო მეტ ინფორმაციას იძლევა. ამ ფაქტს განსაკუთრებულ ყურადღებას ანიჭებდა რ. კიკნაძე (კიკნაძე 1971: 122). ჟამთააღმწერლის ასწლოვანი მატიანეში აღნიშნულია: „ამას ჟამთა გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოლვილნი ოვსნი, დედაკაცი საკჳრველი, სახელით ლიმაჩავ“ (კიკნაძე 1987: 136).

საქართველოში ოსთა შემოსვლის შესახებ ჟამთააღმწერლისა და ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნული ცნობიდან მომდინარეობს ის ფაქტი, რომ ოქროს ურდოს ყაენისგან შევიწროებულმა ოსური მოსახლეობის ნაწილმა („თავადნი მრავალნი“) თავი შეაფარა ჰულაგუ ყაენის გავლენის ქვეშ მყოფ საქართველოს ტერიტორიას, რომლის მეფე ყაენის ქვეშევრდომია. მათ ფაქტობრივად, დავით ლაშას ძეს საქართველოს ტერიტორიაზე შესვლა სთხოვეს, რომლის გაუფრთხილებლობის შემთხვევაში, შესაძლოა, საომარ შეტაკებასაც ჰქონოდა ადგილი. ქართველი მეფე იძულებულია დიპლომატიურად მიიღოს ეს ხალხი, აირიდოს ზედმეტი დაძაბულობა. დავით ლაშას ძე დამოუკიდებლად ვერ გადაწყვეტდა ოსთა შემოსული მასის ბედს ილხანთა ყაენთან შეთანხმების გარეშე. ამიტომაც იყო, რომ მან ყაენთან მათი წარმომადგენლების წარგზავნა უზრუნველყო. ჰულაგუ ყაენი მონღოლთა სასარგებლოდ იღებს გადაწყვეტილებას, ოსი ლტოლვილები ქვეშევრდომობაში მიიღო, ხარკი და სამხედრო სამსახური დაუწესა სანაცვლოდ და კვლავ დავითთან გამოგზავნა, რის შემდეგაც ოს მოსახლეობას საქართველოს კონკრეტულ ადგილებში ასახლებენ. ამრიგად, ჰულაგუ ყაენმა ოს მოსახლეობას საქართველოში დასახლების უფლება მისცა, მათთვის შედარებით უსაფრთხო გარემოს სანაცვლოდ კი ხარკი და სამხედრო სამსახური დაუწესა.

ოსთა ჩასახლება ქართველი მეფის სურვილის საწინააღმდეგოდ მოხდებოდა, იგი რადიკალურად ვერ დაუპირისპირდებოდა ამ პროცესს, თუმცა ყველაფერს ეცდებოდა, რომ საქართველოში შემოსული ახალი სამხედრო ძალა თავის ინტერესებისთვისაც გამოეყენებინა. მსგავსი მოვლენები ძალიან სახიფათო იყო ქართული სახელმწიფოსთვის, მაშინ როდესაც ქვეყნის მეფე არ არის დამოუკედებელი მმართველი, არსებული მტერი და შემოხიზნული უცხო სათავისოდ გამოიყენებდა მდგომარეობას და ასეც მოხდა მოცემულ შემთხვევაში.

ამ საკითხს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბევრი მეცნიერი შეეხო (თოგოშვილი 1958: 191); (გვასალია 1966: 93-94, 95); (გვასალია 1997: 55); (ხარაძე 1996: 161-162); (თოფჩიშვილი 2012: 147-148); (ვახტანგიშვილი 2017: 33). ძირითადად იკვეთება მოსაზრება, რომ ოქროს ურდოს მონღოლებისგან შევიწროებული ოსები ტოვებენ თავიანთ ტერიტორიებს, რომლებიც მონღოლთა ხელში სამომთაბარეო ადგილებად იქცევა. ილხანთა სამსახურში ჩამდგარი ოსები ბუნებრივია, მათ მოწინაარმდეგეთა მიმართ იქნებოდა გამოყენებული, უსაფრთხო საცხოვრებლის სანაცვლოდ, სამხედრო სამსახური ავალდებულებდა ამას. თუმცა, შემდგომ ისინი მონღოლთა ხელშეწყობით და ქართული ხელისუფლების დასუსტებით სარგებლობდნენ და ძალისმიერი მეთოდით ცდილობდნენ დაეკავებინათ შიდა ქართლის სტრატეგიული მხარეები. სწორედ, ამიტომაც მოუხდა გიორგი ბრწყინვალეს რადიკალური ზომების მიღება, როდესაც სამხედრო ოპერაციის შედეგად ქართლში დამკვიდრებული ოსები „აღფხურნა და განასხნა“. ამის შემდეგ ოსთა ახალშენები უფრო გვიანდელ საუკუნეებში ჩნდება. რ. თოფჩიშვილი მიიჩნევს, რომ ამ გადმოსახლებას არ მოუხდენია რამე ცვლილება საქართველოს ეთნიკურ მდგომარეობაზე და ოსთა კომპაქტური დასახლებების შექმნა უფრო გვიანდელ პერიოდში (XVII ს-ის II ნახევრიდან) მოხდა (თოფჩიშვილი 1997: 136). ვ. ითონიშვილი მიიჩნევს და, რომ ტერმინების „ოსობა/ოსიანობა/ოვსობა/ოსობია“ ოსთა მხრიდან თავდასხმების და რბევა-აწიოკების გამოძახილი უნდა ყოფილიყო

ქართულ ცნობიერებაში, როდესაც ირბეოდა და საფრთხე ექმნებოდა ცენტრალური ქართლის ადგილობრივ მოსახლეობას (ითონიშვილი 1996: 229). მკვლევარი ფიქრობდა, რომ

> ოქროს ურდოდან ლტოლვილი ოსები „ილხანთა გამგებლის ულო ყაენის ნებართვით ქართლში დასახლების შემდეგ ქართველებს ადგილ-მამულს ეცილებიან“, ისინი ალიანსში შევიდნენ მონღოლებთან და დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადეს ქართველებს (ითონიშვილი 1996: 231).[2]

ი. ჯავახიშვილი ოსების აგრესიულ ქმედებებს დავით დემეტრეს ძის პერიოდიდან აფიქსირებს სანამ იგი მეფე გახდებოდა და მათ მოიხსენიებს, როგორც „ქედს აქეთ გადმოსულთ“ და „მეკობრეობით გათამამებულებს“ (ჯავახიშვილი 1982: 126). თუმცა, ვეთანხმებით ვ. გამრეკელის აზრს, რომ

> XIII ს. მიწურულს ქართლში მყოფ ოსთა მოქმედება ჩვეულებრივი მეკობრეობა, ან გარეშე ძალის შემოსევა რომ ყოფილიყო, მაშინ იმ ოსთა რაზმებს ხომ მონღოლებიც შეებრძოლებოდნენ. ისტორიული წყაროების კრიტიკული განხილვა გვარწმუნებს, რომ გორის დაკავებაში ოსებს სწორედ მონღოლებმა გაუწიეს მფარველობა (გამრეკელი 1975: 167).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თუ არ ჩავთვლით რ. კიკნაძის დაინტერესებას, ნაკლებად იყო განხილული ფარსადან გორგიჯანიძის წყაროს ის ნაწილი, რომლის გარეშე შეუძლებელია მონღოლთა პერიოდში ოსთა საქართველოში შემოყვანის პრობლემისა და მასთან დაკავშირებული საკითხების ობიექტურად გაშუქება. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ჟამთააღმწერელი ოფიციალურად გადმოსული ოსთა ნაკადის შემოსვლას დარუბანდის გზიდან მიუთითებს, თუ არ ჩავთვლით ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნულ ცნობას დარიალთან დაკავშირებით. ჟამთააღმწერლის ცნობაში კარგად ჩანს, თუ რა დატვირთვა ჰქონდა მონღოლებისთვის დარუბანდს და იქედან მომავალ გზას. ოქროს ურდოსა და ილხანთა საყაენოს შორის ატეხილ ომში დარუბანდის გზა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იყო. როდესაც ჰულაგუ ყაენი აჯანყებული დავით ლაშას ძის და სარგის ჯაყელის ახსნა-განმარტებას ისმენდა, „მოვიდა კაცი დარუბანდით, გზის მცველთა ყაენისათა“, რომელმაც მოახსენა ყაენს, რომ „ყაენი დიდი ბერქაი მოვალს გზასა დარუბანდისასა უმრავლითა, დიდად დიდითა ლაშქრითა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 248). როგორც ჩანს, დარუბანდიდან შირვანისკენ მომავალ გზას ილხანები აკონტროლებდნენ და იცავდნენ. ამ ამბის გაგებით, შემთხვევით სიკვდილით დასჯას გადარჩენილმა დავით მეფემ და სარგის ჯაყელმა ილხანების მხარეს იბრძოლეს.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ჟამთააღმწერლის ცნობით, ოსური მოსახლეობის შემოსვლას ადგილი ჰქონდა დავით ლაშას ძის აჯანყების შემდგომ პერიოდში, როდესაც დავითი ჰულაგუ ყაენს შეურიგდა და ჩრდილოეთის ულუსის – ოქროს ურდოს ყაენის ბერქას წინააღმდეგ იბრძოლა. 1262 წლის 14 მაისს ჰულაგუ ყაენმა შირვანში შაბურანთან დაამარცხა ბერქა ყაენის ჯარი („ველსა ზედა შაბურანისასა“), რომელსაც სდიეს „დარუბანდის კარამდის. და განვლეს დარუბანდიცა და სამსა დღესა სხუასა დევნა უყვეს“. გამარჯვებულები ბარდავში მივიდნენ, სადაც ქართველები დააჯილდოვეს (ყაუხჩიშვილი 1959: 249). მაგრამ 1263 წელს ამჯერად, თერგთან ოქროს ურდოს ყაენმა სასტიკად დაამარცხა ჰულაგუს ჯარი და დარუბანდიც დაიბრუნა. ჰულაგუს დემორალიზებულმა ჯარმა შებმა ვერ გაბედა და 1263 წელს თავრიზში დაბრუნდა (ჯავახიშვილი 1982: 75-76). ჟამთააღმწერლის ცნობაზე დაყრდნობით, გ. თოგოშვილი ოსთა გადმოსვლის ფაქტს 1257-1265 წლებში განიხილავს, კონკრეტულად კი 1263 წელს თერგის ნაპირთან გამართულ ბრძოლას მიიჩნევს, სადაც ჰულაგუ ყაენი დამარცხდა (თოგოშვილი 1958: 195). როგორც ჩანს, ამ ბრძოლაში ოსი მთავრები ოქროს ურდოს წინააღმდეგ გამოვიდნენ და შემდეგ თვითგადარჩენის მიზნით, იძულებული

გახდნენ თავი ილხანთა საყაენოს გავლენის ქვეშ მყოფი სივრცისთვის შეეფარებინათ. ამ ფაქტს „ოსების სასტიკად დარბევის მიზეზად“ მიიჩნევს მ. ვახტანგიშვილი (ვახტანგიშვილი 2017: 21). ბერქა და ჰულაგუ ყაენების ბრძოლას „1262 წლის ნოემბრიდან – 1263 წ. იანვრის შუა რიცხვებამდე“ მიიჩნევს ვ. გამრეკელი, ლტოლვილი ოსების შემოსვლას კი 1263 წლით ათარიღებს (გამრეკელი 1975: 182). მკვლევარი ამ ფაქტს ერთგვარ „პოლიტიკურ ემიგრციად“ აფასებს (გამრეკელი 1975: 182). ბერქა ყაენისგან შევიწროებული ოსები ბუნებრივია, საქართველოსკენ დაიძრებოდნენ. ერთი შეხედვით, საქართველოში ოსთა შემოსვლა მათი ფიზიკური გადარჩენის საშუალება იყო. თუმცა, ლტოლვილი ოსი მოსახლეობის საქართველოში დასახლებით ჰულაგუ ყაენი შესაძლოა, ოქროს ურდოს ყაენის წინააღმდეგ უფრო ერთგულ დასაყრდენს ხედავდა და მათი შემოსვლით თვით ილხანები იყვნენ დაინტერესებულნი. გ. თოგოშვილი ფიქრობს, რომ ოსები დარუბანდის გზით ვერ გადმოვიდოდნენ, ილხანთა თანხმობა რომ არ ყოფილიყო. მისი შენიშვნით, „ილხანები ამ გარემოებით მოგებული იყვნენ – მათი სამხედრო ძალები მრავლდებოდა ოსებით, რაც ასე საჭირო იყო ბერქას წინააღმდეგ ბრძოლისა და ახალი ქვეყნების დაპყრობის საქმეში“ (თოგოშვილი 1958: 196). შესაძლოა, ჰულაგუ ყაენი დავითის აჯანყების შემდგომ უკვე ბოლომდე აღარ ენდობოდა ქართველ მეფეს, ჟამთააღმწერლის ცნობით, დავით მეფეს თვით ბერქა ყაენი „მრავალსა მოციქულსა უგზავნის და დიდთა ნიჭსა აძლევს, რათა მისცეს გზა დარიალანისა და დასავლეთისა, რამეთუ ორივე ჴელთა შინა მისთა არს“. ჰულაგუ ყაენს უხსნიდნენ, რომ „უკეთუ ბათოს ულოსი და მეფე შეიერთნეს, დიდი შფოთი აღდგებიან“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 245-246). როგორც ჩანს, ჰულაგუ ყაენმა გაითვალისწინა ეს საშიშროება და ოქროს ურდოს ყაენთან დავით VII-ის ძალების გაერთიანების თავიდან აცილების მიზნით, მასთან შერიგება არჩია. რომ არა ოქროს ურდოს ყაენის ბერქას შემოსევა, დავით მეფე სიკვდილით დასჯას ალბათ ვერ გადაურჩებოდა[3].

ბუნებრივია, ლტოლვილი ოსებისთვის უფრო მიმზიდველი მთისწინეთის ან ბარის გეოგრაფიული ზონა უნდა ყოფილიყო მდიდარი სავარგულების გამო, რაც იყო მიზეზი იმისა, რომ მონღოლთა სამსახურში ჩამდგარ ოსებს, როგორც კი ხელსაყრელი პირობები შეექმნათ, მონღოლთა თარეშის შედეგად დასუსტებული საქართველოს შიდა ქართლის ბარის რეგიონები მიითვისეს. ილხანთა სამსახურში ჩამდგარმა ოსებმა მიიღეს მშვიდი საცხოვრებელი. ეს კი საფრთხეს უქმნიდა ადგილობრივ ანუ ქართულ მოსახლეობას და შემდგომ დაპირისპირებაც გამოიწვია მასთან. ვ. კიკნაძე მიიჩნევს, „რომ ჩრდილოეთიდან ქართლი ოსთა დამარბეველი და გამაჩანაგებელი შემოსევების სარბიელი გახდა“ (კიკნაძე 1989: 41).

გ. თოგოშვილი ფიქრობს, რომ დავით ლაშას ძესთან[4] ოსებს ურთიერთობა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ, „წინააღმდეგ შემთხვევაში დარუბანდის გზის გამოვლის შემდეგ პირდაპირ მის წინაშე გამოცხადება და მისგან პატივით მიღება გაუგებარი რჩება“ (თოგოშვილი 1958: 196). ვერ დავეთანხმებით მკვლევარს, რომ თითქოს დავით ლაშას ძე სასარგებლო ფაქტად მიიჩნევდა ოსთა გადმოსახლებას. ამით უფრო ილხანთა ყაენმა იხეირა და ოსებმა ახალი საცხოვრისი შეიძინეს. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ვფიქრობ, პირველად დავით ლაშას ძესთან ოსთა მისვლა მიუთითებს, რომ მათ ქართველი მეფის საგამგეო ტერიტორია უნდა გაევლოთ, მეფის მიერ მათი (წარმომადგენლების) ჰულაგუ ყაენთან გაგზავნა მიუთითებს, რომ დავითი, როგორც ჰულაგუ ყაენის ქვეშევრდომი, ვალდებულია, ნებისმიერი პოლიტიკური გადაწყვეტილება მასთან შეათანხმოს. ჰულაგუ ყაენმა თვითონ კი არ შეიფარა ოქროს ურდოს ყაენისგან ლტოლვილი ოსები, არამედ თავის ქვეშევრდომს უბრძანა, რომ მათთვის საქართველოში ტერიტორიები გამოეყო. ჰულაგუ ყაენს ლტოლვილი ოსები კავკასიაში უფრო სჭირდებოდა, ვიდრე იმპერიის სხვა რეგიონებში. ფაქტობრივად, ილხანთა მხარდაჭერით ოსი ლტოლვილები ქართულ მიწებზე სახლდებოდნენ, ქართველებივით გადაიხდიდნენ ხარკს და იბრძოლებდნენ მონღოლების გვერ-

დით. როგორც ვხედავთ, მონღოლებმა ჩრდილოეთიდან გადმოხვეწილი ლტოლვილი ოსები თავის სამხედრო ოპერაციებში ჩააბა და ახალი სამხედრო ძალა გაიჩინა. მათთვის მთავარი იყო საქართველოს ტერიტორიიდან გამოსულიყო ჯარი. მკვიდრი ქართველი და ლტოლვილი ოსი მონღოლისთვის უკვე გათანაბრებული იყო სამხედრო თვალსაზრისით, ეს კი საფრთხეს უქმნიდა ქართულ სახელმწიფოებრიობას.

ვ. გოილაძე ვარაუდობს, რომ ლიმაჩავი და მისი ძეები, რომლებიც „ნათესავით ახასარფაკაიანნი“ არიან, „ოსეთის სამეფო ოჯახის წარმომადგენლები იყვნენ“. მკვლევარი ფიქრობს, რომ დავით ლაშას ძეს პატივით უნდა მიეღო ისინი, რადგან არ გამორიცხავს,

> რომ საქართველოს სამეფო კარს ოსეთის მეფეებთან კეთილმეზობლური ურთიერთობა ჰქონდათ, ოსი ქალიშვილი ალთუნი, რომელმაც დავით VII-ეს შვილები გაუჩინა, თუ ახასარფაკაიანნთა სამეფო სახლის წევრი იყო, დავით VII მათ, ცხადია, პატივით მიიღებდა (გოილაძე 2018: 176).

თუმცა, ჟამთააღმწერელი არ აღნიშნავს, რომ ალთუნი ოსეთის მეფის ასული იყო, მხოლოდ მის წარმომავლობას უსვამს ხაზს – „ნათესავით ოსი“. იგი შვილიერების გამო მოიყვანა მეუღლედ დავით ლაშას ძემ და ისტორიკოსი მოიხსენიებს, როგორც „საყუარელი თჳსი ალთუნ, ნათესავით ოვსი, ფრიად ქმნულ-კეთილი“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 237). ფარსადან გორგიჯნიძე მას მოიხსენიებს, როგორც „ოსეთის ბატონის ქალი, ტურფა და ლამაზი ქალი ალთუნიანთა“ და „ოსეთის თავადის შვილი ალთუნ“ (ალასანია 2022: 158). მათ ჰქონდათ შეთანხმება, რომ „უკეთუ მიეცეს ყრმა-წული, არღარა შეიწყნაროს, არამედ განუტეოს“(ყაუხჩიშვილი 1959: 236). ალთუნის მიერ გაჩენილი უფლისწული გიორგი იშვილა დედოფალმა ჯიგდა-ხათუნმა, რომელიც უშვილო იყო, თამარის გაჩენის შემდეგ კი დავით მეფე გაშორდა ალთუნს (ყაუხჩიშვილი 1959: 236-237). ეს საკმაოდ სევდიანი ისტორიაა, ამის შემდეგ ამ ქალის ბედი გაურკვევლია, მასზე ისტორიკოსი აღარაფერს ამბობს. ოსეთის მეფის ასულთან გამოირიცხებოდა ასეთი შეთანხმება.[5]

როგორც აღვნიშნე, ფარსადან გორგიჯანიძე უფრო მეტ ცნობებს წარმოგვიდგენს საქართველოში შემოსული ოსების შესახებ, რომელსაც რ. კიკნაძე განიხილავს თავის ნაშრომებში.[6] ამათგან ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის ცნობები, რომელიც საინტერესო გააზრების საშუალებას იძლევა საკითხის ისტორიულ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით.

ს. ყაუხჩიშვილის მიერ გამოცემულ *ქართლის ცხოვრების* ძირითად ტექსტში ოსთა ჩამოსახლება მოიხსენიება მხოლოდ დმანისსა და ჟინვალში, ისევე როგორც მარიამისეულ *ქართლის ცხოვრებაში*. მათ მხოლოდ, თეიმურაზისეული ნუსხა და ბროსეს მიერ გამოცემული „ქართლის ცხოვრება“ უმატებს „რომელნიმე ქალაქსა“, რომელსაც წყაროს მარიამისეული *ქართლის ცხოვრების* გამომცემელი ე. თაყაიშვილი შენიშვნებში უთითებს (თაყაიშვილი 1906: 689). ბროსესეული ქართლის ცხოვრების მიხედვით – „ხოლო მეფემან დასხნა რომელნიმე ქალაქსა, რომელნიმე დმანისსა, და სხვანი ჟინვანს“ (ბროსე 1849: 398).[7] ასევე, ოსთა ჩასახლების სამი ადგილი მოიხსენიება რ. კიკნაძის მიერ გამოცემულ ჟამთააღმწერლის ტექსტში: „ხოლო მეფემან დასხნა რომელნიმე ქალაქსა, რომელნიმე – დმანისსა და სხუანი – ჟინოვანს“ (კიკნაძე 1987: 136). მსგავს ცნობას იმეორებს ფარსადან გორგიჯანიძეც: „და მეფემ სამათ გაჰყო, ზოგნი დმანის დააყენა, ზოგნი ქალაქს და ზოგნი ჟინოანს“ ან კიდევ: „მეფემანც ზოგნი ქალაქს დაასახლა და ზოგნი დმანის[ს] დააყენა და ზოგნი ჟინოანს გაგზავნა“ (გორგიჯანიძე 2022: 176, 180); (კიკნაძე 1971: 122).[8] „ქალაქს“ არ იხსენიებს ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც აღნიშნავს, რომ მეფემ ოსები „განყვნა და დასხნა დმანისს და ჟინვანს ქართლს“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 222).

ფარსადან გორგიჯაიძის ცნობით, მაშინ როდესაც დავით ლაშას ძე სიბაზე იდგა, დავით ნარინის სამფლობელოს თავი შეაფარა ილხანთა მოწინააღმდეგე ერთ-ერთმა უფ-

ლისწულმა ღალღურმა (რ. კიკნაძე იეღლურს უთითებს), რომელიც დედაწულით აიყარა და მათ „საჴელად აღნარობით იჴმობდნენ“ (ალასანია 2022: 204); (კიკნაძე 1987: 230). დავით ნარინმა კარგად მიიღო ლტოლვილი მონღოლები და „სარჩოთ გაუჩინა ქუეყანა რაჭისა“. როდესაც ეს აბაღა ყაენმა გაიგო, დავით ნარინს ატენი წაართვა, რომელიც ადრე თავად უბოძა, მას შემდეგ რაც ნარინმა ერთ-ერთი მონღოლი უფლისწული თეგუდარი აღარ შეუშვა დასავლეთ საქართველოში – „მრავალნი ნიჭნი და ძღუენი წარავლინა მეფესა დავითს წინა, და ქართლს მრავალნი სოფელნი და ატენი მისცნა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 267). დავით ნარინისთვის ატენის გადაცემის ფაქტს ფარსადან გორგიჯაიძეც ადასტურებს და უფრო აკონკრეტებს – „რუსუდანი(ს) ძეს დავითს მრავალი წყალობა უყო ოქრო ვერცხლითა და ნაქსოვითა. და ქართლში ატენის ხეობა თავისის გარეშე სოფლებით უბოძა“, ან კიდევ – „ქართლში მრავალი სოფლები მისცეს, ატენი და გარეშემო თემი მისნი“ (გორგიჯანიძე 2022: 190, 203-204). ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ მონღოლებს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის დაუკითხავად ნებისმიერი ტერიტორიის გადაცემა შეეძლოთ მათთვის სასურველი პირისთვის. თვით ქართლის მეფეს კი სიბაზე გაიყოლებდნენ. ატენის ჩამორთმევის შემდეგ, დავით ნარინმა, საპასუხოდ, მასთან შეფარებულ მონღოლებს და თავის ჯარებს ქართლის დარბევა დაავალა და მცხეთამდე ყველაფერი ააოხრეს, რასაც თან ერთვოდა ადამიანთა ტყვედ წასხმა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს: „ამისმან მცნობელმან დავით მეფემან უბრძანა ღალღურსა და სპათა მისსა დარბევად ქართლისა, მათაც დაიწყეს რბევა, ტყვეთ წასხმა, ოხრება (მ)ცხეთამდისინ“ (ალასანია 2022: 204). ი. სიხარულიძეს ღალღური „განდგომილების ნიღაბს შეფარებულ აგენტად“ მიაჩნდა, რომელიც თითქოს ილხანებმა დავით ნარინს შეუგზავნეს (სიხარულიძე 1967: 146-147). ამ მოსაზრებას არ ეთანხმება რ. კიკნაძე, რომელიც ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობების გაანალიზების შედეგად ასკვნის, რომ

> ის (ღალღური – ქ. ქ.) ილხანის განდგომილი კაცია და არც, მით უმეტეს, მისი აგენტი. იგი ოქროს ურდოდან არის მოსული, ჰულაგუს მიერ დახოცილი ჯუჩიანი უფლისწულების ახლობელია და ამიტომაც არის, რომ საქართველოს მეფესაც ებრძვის და არც ილხანთან აქვს კარგი დამოკიდებულება (კიკნაძე 1971: 120).

ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, სიბაზე დგომით შეწუხებულმა და მოუცლელმა დავით ლაშას ძემ

> მისწერა ზემორე ხსენებულთა ოსთა. შეგროვდენ ყველანი სურამელის გრიგოლის საქმით და მისის შვილის ბეგას რჩევით მისცა გორის ციხე და ქალაქი, დაუყენა წინ საომრათ ღალღურსა და იმერლებსა, დაიცონ ქართლი (ალასანია 2022: 204-205); (კიკნაძე 1987: 230).

ვ. გამრეკელს მიაჩნია, რომ „გორის დაკავება მოხდა ჟინვანიდან, დმანისიდან, ატენიდან ქართლის სხვა რომელიმე პუნქტიდან მათი ადგილგადანაცვლების შედეგად“ (გამრეკელი 1975: 177). ამ მოსაზრებას იზიარებს ე. მამისთვალიშვილიც, რომელიც გულისხმობს დმანისსა და ჟინვალში ჩაყენებულ ოსებს (მამისთვალიშვილი 2018: 45).

როგორც ვხედავთ, დავით ნარინმა გამოიყენა ღალღურის ძალა და ატენის ციხის წართმევისთვის შური იძია, რისთვისაც ქართლის დარბევასაც არ მოერიდა. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, მანამდე მოეყვანათ „თათარი თანღუთ, საჴელათ ჯანას, მყოლებელი მჴედრის ხუთასისა. იმავე ბეგას გან(ძ) რახვითა, რომე მანვე დაიცვა კარი დარალანისა და გზანი დვალეთისა და ოსეთისა, რომე ეს კეთილად იქნა“. ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, რომ იმ დროს დაიცვა ქვეყანა ოვსთაგან, რომელთა მთავარნი იყვნენ უფროსი ფარეჯან და უმცროსი ბაყათარ (ალასანია 2022: 205); (კიკნაძე 1987: 230).

ამ ცნობის მეორე ვარიანტში, რომელსაც რ. კიკნაძემ მიაქცია ყურადღება და განიხილავს, უფრო დაკონკრეტებულია, რომ შირვანში სიბაზე წასვლის თავიც კი არ ჰქონდა უძლურებისგან დავით მეფეს და

> აცნობა ზემოხსენებულ ოსთა, შეჰკრან ყოვლი გზანი. გაზრახვითა სურამელისათა გრიგოლისათა უბოძა გორის ციხე-ქალაქი და სამკვიდრო მისნი და დახვდნენ იეღლურსა და იმერელთა, დაიცონ ქართლი და ამათაც არბიონ რაჭა და იმერეთი. და უწინ ამისას თიღუნთ ნათესავი, მყოლებელი ხუთასის კაცისა, სახელით ჯასან, ბეგასვე გაზრახვითა, რომე მან და ბეგამ დაიცვან კარი დარალამისა და გზა დასავლეთისა. და განუჩინა საზ[ა]მთროთ სადგომათ მუჴრანი და საზაფხულოთ მთიულეთი (ალასანია 2022: 191); (კიკნაძე 1987: 231).

„ყოველ გზაში“ არა მარტო დასავლეთ საქართველოდან მომავალი გზა, არამედ შესაძლოა, ჩრდილოეთიდან მომავალი გზაც იგულისხმებოდა, რომელთაც ორივე მხრიდან ლიახვისა და მტკვრის ხერთვისში მყოფი გორის ციხე კეტავდა. ამრიგად, ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობებში მოიხსენიება დარიალის, დვალეთისა და დასავლეთის გზა, რომელშიც ნ. ბერძენიშვილის განმარტებით, „ზოგჯერ ის იმიერკავკასიიდან ლიხთიმერეთში შემავალ გზას ნიშნავს“, ასევე აღმოსავლეთიდან დასავლეთ საქართველოსკენ მიმავალ გზასაც (ბერძენიშვილი 1966: 29).

რ. კიკნაძის აზრით, რომელიც ძირითადად ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობებს ეყრდნობა,

> თითქოს გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფმა დავით ლაშას ძემ მოხერხებულად გამოიყენა ორივე გარეშე ძალა. ღალღურის მონღოლთა ლაშქრის თარეში მან ოსების შემწეობით მოიგერია, ხოლო ჯანასის მონღოლების დახმარებით სამუდამოდ გადაუკეტა ოსებს ქართლში გადმოსასვლელი გზები (კიკნაძე 1971: 123).

ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნული ცნობებიდან იკვეთება ის, რომ სურამელები, როგორც ქართლის ერისთავები, დაინტერესებული იქნებოდნენ შიდა ქართლის ბედით. მათ დასავლეთ საქართველოდან წამოსული მონღოლთა და იმერლების ჯარის მიერ ქვეყნის დარბევის ერთადერთ შემაკავებელ პუნქტად გორის ციხე მიაჩნდათ, რომელიც კეტავდა დასავლეთიდან წამოსულ გზებს. იმის გამო, რომ ქართული ლაშქარი ძირითადად სიბაზე იდგა, აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეს ძალები არ ჰყოფნიდა პრობლემის მოსაგვარებლად. დავით ნარინისა და ილხანთა მოწინააღმდეგე მონღოლების წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების დროს დამხმარე ძალად ჩართეს საქართველოში შემოყვანილი ოსები, რომელთაც ილხანთა მოწინააღმდეგე მონღოლების განეიტრალება და კონკრეტული დავალება მიეცათ დაერბიათ რაჭა და იმერეთი. რადგან დასავლეთ საქართველოდან ხდებოდა მოწინააღმდეგე ძალების შემოჭრა, ამიტომ შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო ილხანთა სამსახურში მყოფი ოსების ჩაყენება ისეთ საკვანძო ქალაქში, როგორიც გორი იყო. როგორც დასავლეთის, ასევე ჩრდილოეთის გზების დაცვასა და გაკონტროლებაში აქტიურად იყვნენ ჩართულნი შიდა ქართლის ერისთავები სურამელები და ილხანთა მონღოლების წარმომადგენლები, მათ არა მარტო ოქროს ურდოს მტრული ძალებისგან უნდა დაეცვათ ქართლის ცენტრალური მხარეები, არამედ აღეკვეთათ სხვადასხვა ნაკადების, მათ შორის, ოსი მოსახლეობის, სტიქიური და გაუკონტროლებელი შემოსვლები. მონღოლთა წარმომადგენლებისთვის მუხრანისა და მთიულეთის სადგომად გამოყოფა შემთხვევითი ფაქტი არ იყო და მას სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა, რის განმარტებასაც ქვემოთ შევეცდები. შემთხვევითი არ იყო ის ფაქტიც, რომ ქართველები მონღოლებს სიბაზე შირვანში ჰყავდათ განმწესებული, საქართველოს შუაგულში კი სამხედრო უსაფრთხოების საქმეში შემოყვანილი, ლტოლვილი ოსები ჩართეს. ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნული ცნობა შეიძლება გავიგოთ ისე, რომ დავითმა მონღოლების გადაწყვეტილება ამცნო მათ ქვეშევრდომებს, მას დამოუკიდებლად არ შეეძლო გადაწყვეტილების

მიღება, ასე რომ ყოფილიყო, თვითონ გამოემართებოდა და შეებრძოლებოდა ღალღურსა და დავით ნარინის მეომრებს, რომელთაც მცხეთამდე ააოხრეს ქართლი. აღმოსავლეთ საქართველოს ჯარი ძირითადად სიბაზე იდგა. გარდა ამისა, დავითმა, როგორც ილხანთა ყაენის ქვეშევრდომმა, თავის დროზე ხელი ვერ შეუშალა ოსთა შემოყვანას საქართველოში. როგორც ვხედავთ, დავით ლაშას ძე ცდილობს საქართველოში შემოსული ოსები თავის სასარგებლოდ გამოიყენოს. მათ ხომ ევალებოდათ ილხანთა ყაენის ინტერესები დაეცვათ და ებრძოლათ მისი ნებისმიერი მოწინააღმდეგის წინააღმდეგ. ეს იყო ქართველი მეფის ტრაგედია, როდესაც მეფეს ხელი არ მიუწვდებოდა, რომ თვითონ დაეცვა ქართლი, რადგან ხშირად ქართულ ჯართან ერთად ფიზიკურად სიბაზე ყოფნის გამო ილხანთა ყაენის ინტერესებს იცავდა შირვანში, მისი ქვეყანა კი დაუცველი რჩებოდა. გორში სამხედრო მიზნით ოსთა ჩაყენების თარიღად მკვლევართა მიერ მიღებულია 1268-1269 წლები (მამისთვალიშვილი 2018: 46).

ამ კონკრეტულ შემთხვევაში გორში ჩაყენებულ ოსთა რაზმებს ვერ უხელმძღვანელებდნენ ფარეჯანი და ბაყათარი, რადგან ისინი ამ დროს მცირეწლოვანნი იყვნენ, უბრალოდ იგულისხმება, რომ ეს ორი ძმა ლტოლვილი ოსების მთავრებად მოიაზრება, რომელთაგან ფარეჯანი უფროსია, ბაყათარი კი უმცროსი. აქ დგება ფართო მასშტაბის პოლიტიკური პრობლემა, რაც, წყაროს მიხედვით, შექმნა ჩრდილოეთიდან ლტოლვილი ოსი მოსახლეობის ნაწილის ილხანთა სასარგებლოდ სამხრეთ კავკასიაში შემოყვანამ, რასაც, შესაძლებელია, თან დაერთო ოსი მოსახლეობის სხვა ნაკადების სტიქიური შემოსვლა. ის ფაქტი, რომ მონღოლებმა შეკრეს დარიალისა და დვალეთის გზები, სადაც კასრის კარიც მდებარეობდა, მიუთითებს, რომ ოსთა იმ ნაკადების შემოსვლა, რომელთა შესახებ ინფორმაცია წყარომ არ შემოგვინახა, ამ გადმოსასვლელებით ხდებოდა ქართლში და არა დარუბანდიდან, საიდანაც ოსთა გადმოყვანა მხოლოდ ზემოაღნიშნულ ლიმაჩავისა და მისი ძეების, მათდამი დაქვემდებარებული ოსი მთავრების შემთხვევაში მოხდა. როგორც ჩანს, იგი სათანადოდ კონტროლდებოდა ილხანთა მიერ.

ამრიგად, წყაროს არ შემოუნახავს ოსთა გადმოსახლების სხვა ფაქტი დარუბანდის გზით გამოვლის გარდა, თუ არ ჩავთვლით ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნულ ცნობას, როდესაც იგი დარუბანდის მაგივრად დარიალს ასახელებს (ალასანია 2022: 176). არ არის გამორიცხული, რომ აქ რომელიმე სხვა ნაკადის შემოსვლაც იგულისხმებოდეს. ამიტომ, სავარაუდოთ, შემდგომი შემოსვლები უფრო სტიქიური ხასიათისა იქნებოდა, ისარგებლებდნენ რა დარიალისა და დვალეთის გადმოსასვლელების დაუცველობით და ქართლის ცენტრალური ხელისუფლების სავალალო მდგომარეობით, რომლის მიზეზების ახსნა ამჯერად არ წარმოადგენს ჩვენი ინტერესის საგანს. ის ფაქტი, რომ თვით მონღოლებს ქართველებთან ერთად ოსებისგან დარიალის გზის, დვალეთისა და ოსეთისკენ მიმავალი სხვა გზების დაცვა უხდებათ, ბოლოს კი გიორგი ბრწყინვალეს უწევს დვალეთისა და დარიალის ხეობათა დაჭერა და გამაგრება ოსთა განდევნის შემდეგ, მიუთითებს, რომ ამ გზებით, მართლაც, ხდებოდა ოსთა სხვა ნაკადების სტიქიური შემოსვლა.

ნ. ბერძენიშვილი მიიჩნევდა, რომ მონღოლთა ბატონობის უმძიმეს პერიოდში ადგილი ჰქონდა ლიახვის ხეობაში ოსთა ჩამოსახლებას, რომელსაც XIII საუკუნის 90-ნი წლებით ათარიღებდა და ეს, მეცნიერის მითითებით, „სასტიკ და დაუნდობელ სამამულო ბრძოლის ხასიათს“ იღებდა (ბერძენიშვილი 1965: 60). როგორც ჩანს, მკვლევარი ამ პროცესს ქართლსა და თრიალეთში ოსი მთავრის ბაყათარის ამაოხრებელ თავდასხმებს უკავშირებდა, როდესაც ეს უკანასკნელი ქართველ დიდაზნაურებს საკუთარი მამულებიდან აძევებდა. ამ მოსაზრებას გ. თოგოშვილიც იზიარებდა და მიიჩნევდა, რომ „XIII ს. დასასრულს ოსთა ახალ-ახალი ტალღები გადმოდიან ქედს გადმოღმა, ლიახვის აუზში – ქართლის რაიონებში“ (თოგოშვილი 1958: 199). მკვლევარი მიიჩნევდა, რომ ოსთა ახალი ტალღები XIII საუკუნის ბოლოს უნდა შემოსულიყვნენ როკის უღელტეხილით დიდი ლიახვის ხეობ-

აში. 60-იან წლებში შემოსული ოსები ფარეჯანის მეთაურობით მეფესთან ერთად იბრძვიან მონღოლების ლაშქრობებში „ამიტომ მათ არ შეეძლოთ მონაწილეობა მიეღოთ გორისთვის გამართულ სამხედრო ოპერაციებში“. მკვლევარი ვარაუდობდა, რომ დიდი ლიახვის ხეობაში შემოსულ ოსთა ახალ ტალღას ბაყათარი ჩაუდგა სათავეში, „რომ იგი უკმაყოფილო იყო საქართველოში თავის მეორეხარისხოვანი როლით ფარეჯანთან შედარებით და და თავის უკმაყოფილების გამო გადავიდა ოსთა ახალი მასების მხარეზე, სათავეში მოექცა მათ“ (თოგოშვილი 1958: 202), რომელიც „დასასახლებელი ტერიტორიის მოსაპოვებლად ებრძვის ქართველ აზნაურობას“ (თოგოშვილი 1958: 197). თუმცა, წყაროში ლიახვის ხეობა არ იხსენიება და მით უმეტეს ოსთა კომპაქტური ჩამოსახლება. ვ. გამრეკელი კატეგორიულად არ იზიარებს იმ მოსაზრებას, რომ თითქოს 1290 წლებში კვლავ მოხდა ოსთა მასობრივ გადმოსახლება საქართველოში, რომლის შესახებ მთავარი წყარო – ჟამთააღმწერელი – არაფერს ამბობს (გამრეკელი 1975: 179).[9] XIII საუკუნის მიწურულს ოსთა კიდევ ერთ კომპაქტურ ჩამოსახლებაზე სხვა წყაროებიც არაფერს ამბობენ, ისინი, რომლებიც ეხებოდნენ ზემოაღნიშნულ ოსთა მიგრაციის საკითხს საქართველოში ამავე საუკუნის 60-იან წლებში.

ჩემი აზრით, ოსთა იმ დიდ ნაკადში, რომელიც XIII საუკუნის 60-იან წლებში შემოვიდა საქართველოში თავიდანვე უნდა ჩამოყალიბებულიყო როგორც მეფის მომხრე, ასევე მეფის მოწინააღმდეგე დაჯგუფებები. აღნიშნული არ გამორიცხავს იმ ფაქტს, რომ სხვადასხვა ხეობებიდან პერმანენტულად არ ხდებოდა ოსური მოსახლეობის სტიქიური შემოსვლა, რომელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში თვით მონღოლებიც კი ჩაებნენ თავის დროზე. ბაყათარის ქვეშევრდომი ოსები მეფის ოპოზიციაში უნდა ყოფილიყვნენ. მონღოლთა სამხედრო ოპერაციებში მეფის წინააღმდეგ, სწორედ „ოვსნი გორს მსხდომნი“ იღებდნენ მონაწილეობას (იხ. ქვემოთ).

შემდგომში სტიქიური შემოსვლები და ცალკეული სამხედრო თავდასხმები დარიალისა და დვალეთის გზიდანაც თუ განხორციელდებოდა, არ არის გასაკვირი, რადგან ამ ფაქტს *ქართლის ცხოვრების* მიხედვით, ადრეულ საუკუნეებშიც ჰქონდა ადგილი. ლეონტი მროველმა შემოგვინახა ინფორმაცია, ჯერ კიდევ, ვიდრე გორი აშენდებოდა, ოსები „დვალეთის გზით“, ლიახვის ხეობის გამოვლით მოემართებოდნენ შიდა ქართლისკენ და მცხეთისკენ (ყაუხჩიშვილი 1955: 55).[10] ზემოთ უკვე აღვნიშნე, რომ ოსთა ამ ჯგუფების შემოსვლას, რომლებიც მონღოლთა თანხმობით არ ხდებოდა, მას სტიქიური ხასიათი უნდა ჰქონოდა და სხვადასხვა დაბრკოლებები გამოეწვია. ბუნებრივია, დარუბანდის გადმოსასვლელის გარდა, ილხანთა ყაენები ყოველთვის დაინტერესებულნი იქნებოდნენ დვალეთისა და დარიალის გზების გაკონტროლებით, რადგან ხალხთა უკონტროლო შემოსვლის გარდა, საქართველოს მეფეებსაც რომ არ შეეთავაზებინათ იგი სამხრეთ კავკასიაში შემოსვლის მოსურნე ოქროს ურდოს ყაენებისთვის, რომლის შესახებ ზემოთაც აღვნიშნე. ვ. გოილაძე სამართლიანად მიუთითებს, რომ

> საქართველოს სამეფო კარის მიერ ლტოლვილი ოსების საკმაოდ დიდი ჯგუფის კარგად მიღება და მონღოლი ხელისუფლებისაგან მათთვის „ხარაჯად“ საქართველოში ადგილების მიცემა, ჩრდილო კავკასიის ხეობებში შემოხიზნულ ოსებს, ცხადია, ქართლში გადმოსვლის სურვილს აღუძრავდა. როგორც ჩანს, დარიალისა და დვალეთის გზებიდან ოსთა მოძალების ეს დიდი ტალღა შეაჩერა დავით VII-ემ მონღოლთა ძალით (გოილაძე 2018: 177).

გ. თოგოშვილის აზრით,

> გზაზე კონტროლი მაკონტროლებელ სახელმწიფოს საშუალებას აძლევდა ჩრდილო კავკასიის მეომარ ტომთა მიერ გზის თვითნებური გადმოლახვისთვის ხელი შეეშალა, ხოლო გაჭირვების ჟამს კი ისინი მოეწვიათ თავის პოლიტიკური ინტერესებისათვის გამოსაყენებლად“ (თოგოშვილი 1958: 27).[11]

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ლიახვის ხეობა ვერ იქნებოდა დაცული სტიქიურად შემოსული ოსებისგან და არ არის გამორიცხული, რომ ისინი შემდგომ გორის ციხეში გამაგრებულ თანამემამულეებთან შეერთებას ეცდებოდნენ. თუმცა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ოსთა კომპაქტური ჩასახლება მოხდა გორში XIII საუკუნის 90-იან წლებში. წყაროში პირდაპირ მიგვითითებს, რომ გორის დაკავება ძალის გამოყენებით მოხდა. გარდა ამისა, ქვემოთ დავრწმუნდებით, რომ გიორგი ბრწყინვალის მიერ გატარებული სამხედრო ღონისძიების შედეგად, რომელმაც ოსური მოსახლეობა „განასხნა და აღფურნა", თვითონ დაიკავა დვალეთისა და დარიალის გზები, ჩრდილო კავკასიაში ილაშქრა, დაიმორჩილა და დახარკა ოსები.

ზემოაღნიშნულ ისტორიულ ფაქტთან დაკავშირებით ისტორიულ წყაროთა მონაცემებიდან ჩვენთვის საინტერესო და მნიშვნელოვანია ისტორიულ-გეოგრაფიული ანალიზი იმ მხარეთა, სტრატეგიულ გზათა და გზაჯვარედინების შესახებ, რომლებიც დაუკავშირდა ოსთა ჩამოსახლების პრობლემას საქართველოში.

***

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია განვსაზღვროთ ზემოაღნიშნული მასალის საფუძველზე თუ რატომ დაასახლეს ჟინვალსა და დმანისში ლტოლვილი ოსები და შემდეგ ჩააყენეს გორის ციხეში, რომელიც მათ მიითვისეს. მიმაჩნია, რომ ოსებისთვის გამოყოფილი მიწები დავით ლაშას ძის ნების საწინააღმდეგოდ უნდა ყოფილიყო უშუალოდ მონღოლთა მითითებით და მეფემ, არსებული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ამ ყველაფერს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია. ხასგასასმელია ის ფაქტი, რომ ამ შემთხვევაში არ ისმის მარტო გორში ოსთა ჩაყენების საკითხი, არამედ, აქ საქმე ეხება მანამდე მუხრანში მონღოლთა ჩაყენებასაც, კერძოდ, ჯანასს მისდამი დაქვემდებარებული საჯარისო შენაერთით. როგორც ვნახეთ, გორში ჩაყენებულ ოსებს დასავლეთ საქართველოდან წამოსული ჯარების შეკავება, იმერეთისა და რაჭის დარბევა ევალებოდათ, საიდანაც მოემართებოდა გზები აღმოსავლეთ საქართველოში. მუხრანში მდგომ მონღოლთა შენაერთს კი დვალეთისა და დარიალის გადმოსასვლელები უნდა დაეცვა. სწორედაც მუხრანში თავს იყრიდა მთიულეთიდან (არაგვისა და ქსნის ხეობა) წამოსული გზები, ასევე, დვალეთიდან ლიახვის ხეობის გავლით გორამდე და შემდეგ ნაჭარმაგევ-მუხრანით წამოსული გზა მცხეთამდე. ამ სტრატეგიულ მხარეებში მათი ჩაყენება შემთხვევით რომ არ მომხდარა ესეც ფაქტია, რომელსაც სამივე პოლიტიკური ცენტრის სტრატეგიული მდებარეობა განსაზღვრავდა. კერძოდ, სამივე პუნქტი ორი მდინარის შეერთების ადგილს, ანუ ხერთვისს წარმოადგენდა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი ორივე მდინარეთა ხეობებზე მომავალი გზების ჩამკეტი ადგილები და გზაჯვარედინები იყვნენ.

ჟინვალი, როგორც მთიულეთისა და ფშავის არაგვის შესართავში მდებარე, ორივე მდინარის ნაპირზე ვრცელდებოდა და ამ ხეობებით ჩრდილოეთიდან მომავალ გზებს აკონტროლებდა. ჟინვალის მდებარეობა განსაზღვრავდა მის როლს და მნიშვნელობას საქართველოსთვის. აქ იგულისხმება როგორც სტრატეგიული მნიშვნელობის გზები, ასევე ზაფხულის საძოვრები. არაგვის ხეობის ეს ნაწილი ყოველთვის დატვირთული იყო სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე გზებით, რომლებიც არა მარტო ქართლის სამეფოს მთისა და ბარის რეგიონებს აკავშირებდა, არამედ, აქ გამავალ გზასაც ჩრდილო კავკასიასთან. ჟინვალის გაკონტროლება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო მონღოლებისთვის, რადგან ჟინვალი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის უმნიშვნელოვანესი ჩამკეტი და თბილის-მცხეთიდან დარიალისკენ მიმავალ გზაზე მთავარი პუნქტი იყო. წყაროთა მონაცემების მიხედვით, არაგვის ხეობის გარდა ჟინვალზე გზა თიანეთიდანაც გადადიოდა.[12] ჟინვალში დასახლებულ

ოსებს უნდა ეზრუნათ ჩრდილოეთიდან, მათ შორის, დარიალიდან, ოქროს ურდოს ყაენის ჯარების შემოსევის შემთხვევაში წინააღმდეგობის გაწევაზე და გზების შეკვრაზე.

შემდგომმა მოვლენებმა ცხადყო, რომ ოსთა ჩასახლებას ჟინვალში არ გამოუწვევია ეთნიკური თვალსაზრისით ცვლილება. ჟინვალს ყოველთვის ქართველები აკონტროლებდნენ. ჟამთააღმწერლის ცნობით, როდესაც დავით დემეტრეს ძემ უარი განაცხადა ურდოში წასვლაზე, „მოვიდა მთიულეთს, უკუდგა ჟინვანს, შეკრა სიბა, და მცველნი დაუდგინნა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 302). ვახუშტი ბაგრატიონი ამ ფაქტს ამატებს ცნობას, რომლის მიხედვით, მეფემ თავის ძმა ვახტანგი ოქროს ურდოს ყაენთან გაგზავნა „და უქადა გზა ყაზანყეენსა ზედა“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 243).[13] ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ ჟინვალში პოზიციები ქართველთა მეფემ შეინარჩუნა, რაც ძალიან აფრთხობდა მონღოლებს. დავით დემეტრეს ძე აკონტროლებს არაგვის ხეობას, იმ დროს გარკვევით არ ჩანს, რა ფუნქცია ჰქონდათ მონღოლთა მიერ დავით ლაშას ძის დროს იქ ჩასახლებულ ოსებს. როგორც მკვლევართა ნაწილი ფიქრობს, ზოგი მათგანი გორში გადაიყვანეს, ზოგიც, შესაძლოა, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ადაპტირდა და არ არის გამორიცხული, რომ ქართველი მეფის სამსახურშიც ჩადგა. განსაკუთრებული მონდომებით იბრძოდა მთიულეთის ამ რეგიონში მეფის წინააღმდეგ ოსი ბაყათარი, რომელიც მონღოლების შეწევნით სარგებლობდა. როგორც ჩანს, მონღოლებმა დაკარგეს პოზიციები საქართველოს მთის რთული რელიეფიდან გამომდინარე და ვეღარ გააკონტროლეს ის, შესაბამისად უნდა დაეკარგათ მიცემული საძოვრები, რომლებიც არა მარტო თავიანთი ჯოგებისთვის სჭირდებოდათ, არამედ გზების გაკონტროლებისთვისაც. ქართველებისთვისაც უფრო მეტად მნიშვნელოვანი იქნებოდა მთიულეთზე გავლენა სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით, ასე უნდა დარჩენილიყო ბოლომდე.

აქვე უნდა აღვნიშნო დარიალის მნიშვნელობაზე, რომელიც „დარიალის კარის“ ან „არაგვის კარის“ სახელითაა ცნობილი. *მოქცევაჲ ქართლისაჲს* ტექსტში კი „კარნი ოვსეთისანი“, რომლებიც სპასრსელებმა გაამაგრეს, არ არის მოხსენიებული „დარიალ/დარიალანად“ (აბულაძე 1963 : 94).

> ლოგიკურად, „შექმნა კარნი ოვსეთისანი“; „განვლო კარი იგი ოვსეთისანი“ ნიშნავს, რომ ოსეთისკენ მიმავალი კავკასიის გადასასვლელები გამაგრდა და მოხდა ოსეთის მიმართულებით გასასვლელის გავლა, როგორც ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთ საზღვრის უკიდურესი სათვალთავლო გამშვები პუნქტისა (ქუთათელაძე 2021: 200-201).

ოსთა თავდასხმის შემთხვევაში ქართლის მეფეები ხშირად დარიალის გასასვლელით ლაშქრობდნენ ოსეთში მათი თავდასხმის წინააღმდეგ პრევენციული ზომების მიღების მიზნით.[14] *ძეგლისდებაში* აღნიშნულია, რომ გიორგი ბრწყინვალე, როდესაც მთიულეთში მოგზაურობს, მიაღწევს დარიელამდის („მივედით დარიელამდის“) (ქსძ 1963: 401), რაც იმ ფაქტზე მიუთითებს, რომ დარიალის კარ-გასასვლელი ქართველთა კონტროლის ქვეშაა. ი. ჯავახიშვილს იგი ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვრად მიაჩნდა (ჯავახიშვილი 1982(ა): 99). აქვე აღნიშნულია, რომ მეფემ მთიულეთში შესვლა ჟინვალის სასახლიდან დაიწყო, რაც ასევე მის მიერ ჩრდილოეთ საზღვრისკენ მიმავალ ამ მნიშვნელოვანი პუნქტის კონტროლზე მიუთითებს. საინტერესოა ის მარშრუტი, რომელიც მეფემ გაიარა. კერძოდ, ჟინვალიდან მიაშურა ხადა ცხაოტს, იქედან დარიალამდე, შემდეგ მობრუნდა, ლომისაზე ილოცა, ცხრაზმის ხევი ჩამოიარა და მოვიდა მუხრანის ზამთრის სასახლეში. ადრე მონღოლებისთვის გამოყოფილი ზამთრის სადგომად მუხრანი და ზაფხულის სადგომად მთიულეთი, უკვე ქართველი მეფის მიერ კონტროლდებოდა.

დარიალის ხეობაში გადასვლა ხადას ხეობიდან შეიძლებოდა. როდესაც მთიულეთში გახიზნული დავით VIII ხადას დადგა, მას უღალატა შალვა ქვენიფნეველმა, რომელიც

ხუტლუბუღა ნოინთან მივიდა. დავითი ციკარას ციხეში გამაგრდა, რომელიც „მტერთაგან შეუვალ იყო“. ვახუშტი ბაგრატიონი ციკარას მთიულეთში, ხადას ხეობაში უთითებს – „ღუდოს -ჴევის ჩრდილოთ არს დაბა ჴადა, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითავე. მის ჩრდილოთ არს ციკარა, ადგილი კლდოვანი დაჲ კოშკოვანი“. სწორედ ამ ციკარას დასავლეთით გადადიოდა გზა ხევში. ამ ადგილის, როგორც სტრატეგიული გადასასვლელის, მნიშვნელობაზე მიუთითებს ციკარას აღმოსავლეთით მეფეთა ნასასახლევი (ყაუხჩიშვილი 197: 355). ხუტლუბუღა ნოინი, როდესაც ხადადან ხევში გადავიდა, მიმართა გუელეთს, სადაც დავით მეფე ეგულებოდა (ყაუხჩიშვილი 1959: 305). მონღოლთაგან შევიწროებული დავითი ხშირად თავს აფარებდა გუელეთს, რადგან იგი მიუდგომელი და აუღებელი იყო (ყაუხჩიშვილი 1959: 307, 309). ახალი *ქართლის ცხოვრების* მეორე ტექსტი აკონკრეტებს, რომ დარიალის ხეობაში გადასვლა ჯვართა ყელიდან შეიძლებოდა – „და გარდავლეს ჯუართა ყელი, და ჩავიდეს დარიელს, და მოადგეს დავითს ციხესა გუელეთისასა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 443). მას ვახუშტი ბაგრატიონიც ხევში ასახელებს. გუელეთის სტრატეგიულობას განსაზღვრავდა ის, რომ მისი მიდამოებიდან გზები გადადიოდა დურძუკეთსა და ქისტეთს, ასევე გუდამაყრის ხეობაში (ყაუხჩიშვილი 1973: 358). ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, ადვილი მისახვედრია, დავით დემეტრეს ძის დაუმორჩილებლობის ფონზე თუ რატომ არ ზოგავდნენ მონღოლები ძალებს და ამით პრევენციულ ზომებს იღებდნენ კავკასიონის გადმოსასვლელების, განსაკუთრებით, დარიალის გაკონტროლებისთვის.

ვ. გოილაძეს ოსთა საქართველოში შემოსვლის რეალურ გზად უფრო „დვალეთის გზა“ მიაჩნია, რადგან აქედან ყველაზე ადვილი იყო შიდა ქართლში მოხვედრა და აღნიშნავს, რომ საქართველოში ოსთა შემოსვლის მთავარ გზად რ. კიკნაძეც დვალეთის გზას ვარაუდობსო (გოილაძე 2018: 177). თუმცა, ეს უკანასკნელი აქცენტს უფრო დარიალის კარზე აკეთებს ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობებზე დაყრდნობით, რომელიც ერთ შემთხვევაში „დარალამის კარს“, ხოლო მეორე შემთხვევაში „დარიელის კარს“ ასახელებს. სხვა წყაროებიდან – ვახუშტი ბაგრატიონი შემოსასვლელ გზას საერთოდ არ ასახელებს, ხოლო იოანე ბაგრატიონი ერთ-ერთ ხელნაწერში, ფარსადანის მსგავსად, დარიალს ასახელებს (კიკნაძე 1971: 121).

ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ მოხსენიებულ დვალეთის გზას სხვა წყაროებიც აფიქსირებენ, საიდანაც მართლაც ხდებოდა ოსთა თავდასხმები, როგორც ჩანს, ეს გზა აპრობირებული იყო ადრეულ საუკუნეებშიც. ლეონტი მროველიც ასახელებს „დვალეთის გზას“:

> გარდამოვიდეს ოვსნი, სპანი დიდნი გზასა დვალეთისასა, ხოლო ვერა იგრძნა ამაზასპ მეფემან გარდამოსვლა ოვსთა ვიდრე გარდამოვლამდე მთისა. მოვიდეს ოვსნი და დადგეს ლიახუსა ზედა რვა დღე განსუენებად, არა სადა განვიდა მარბიელი, რამეთუ ქალაქისა მცხეთისა შემუსრვად მოსრულ იყვნეს (ყაუხჩიშვილი 1955: 55).

ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებს, რომ „გარდამოვიდნენ ოვსნი უგრძნეულოდ გარდამომსველნი გზისა დუალეთისა და დადგნენ შიდა ქართლს შემუსვრად მცხეთისად“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 67). ლეონტი მროველი აღნიშნავს, რომ ოსები მუხრანის მხრიდან მოადგნენ მცხეთას ჩრდილოეთით. ეს ფაქტი მნიშვნელოვანი მასალაა იმის დასამტკიცებლად, რომ საუკუნეების შემდეგაც მუხრანში მდგომი ნებისმიერი ძალა, მათ შორის, მონღოლებიც, ყოველთვის დაინტერესებული იქნებოდნენ დვალეთის გზის გაკონტროლებით, რომ ის არ გამოეყენებინათ ილხანთა ყაენების ნებისმიერ მოწინაარმდეგეს. ეს გზა ლიახვის ხეობის გავლით აუცილებლად გამოივლიდა გორში, ნაჭარმაგევ-მუხრანის გზით კი მოვიდოდა მცხეთასთან. შემთხვევითი არ იყო ის ფაქტი, რომ შემდგომ მუხრანში მდგომი მონღოლები და გორში მყოფი ოსები ერთობლივად მოქმედებდნენ ქართველი მეფის წინააღმდეგ. ლეონტი მროველის ზემოაღნიშნული ცნობით, ოსთა დამარცხების

შემდეგ ქართლის მეფე ამაზასპმა დალაშქრა ოსეთი. ვახუშტი ბაგრატიონის ინფორმაცია, ამაზასპმა „გარდავლო კავკასი და შთავიდა ოვსეთს“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 68), გვაფიქრებინებს, რომ იგი დარიალის ხეობის გავლით გადავიდოდა ოსეთში.[15]

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, დვალეთიდან შეიძლებოდა დასავლეთ საქართველოში გადასვლაც. როდესაც აფხაზთა მეფე თეოდოსი ბუღა თურქის შემოსევის დროს მისმა სარდალმა ზირაქმა დაამარცხა, იგი „ივლტოდა დვალეთის გზით“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 256); (ყაუხჩიშვილი 1973: 130). შემდეგ, „ლტოლვილმან გარდმოვლო დუალეთი და მოვიდა აფხაზეთს“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 797). დვალეთიდან გზა გადადიოდა როგორც ქართლში, ასევე დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ რაჭაში. ნ. ბერძენიშვილმა დაადგინა, რომ დვალეთში გზები გადადიოდა რაჭა-კუდაროდან და ჯავის ხეობიდან (ბერძენიშვილი 1966: 28).

ვახუშტი ბაგრატიონი დვალეთად მოიხსენიებს კასრის ხეობას.

> ხოლო კასრის კარი არს ქუემო ზრამაგას ქუეით, სად მოვიწროვდების ხოხის მთის ჩამოსულის კლდითა, და გლოლისა და ამის შორის კავკასის ჩამოსულის კლდითა. და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თჳნიერ მათსა ოვსნი (ყაუხჩიშვილი 1973: 644-645).

კასრის კარზე საბაჟოც ყოფილა: „კასარაზე სიმაგრე გვაქვს და საბაჟო აქ გვიჭირავს ხიდის კარი“ (ბერძენიშვილი 1966: 28). აღნიშნული კასრის, როგორც გამავალი კარის, მნიშვნელობაზე მიუთითებს.

ოსთა დასახლების კიდევ ერთ სტრატეგიულ პუნქტად ჟამთააღმწერელი დმანისს უთითებს, რომელიც ქვემო ქართლის მხარეში მაშავერასა და ფინეზაურის ხერთვისში მდებარეობს. იგი თბილისისკენ სამხრეთიდან მიმავალ გზებს აკონტროლებდა. დმანისში ოსთა ჩასახლებაც არ იყო პირველი შემთხვევა. როგორც ცნობილია, IX საუკუნეში ბუღა თურქმა დმანისში ჩააყენა ოსთა 100 სახლი – „დარიალანით გამოიყვანნა ოვსნი ვითარ სახლი ასი, და დასხნა იგინი დმანისს“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 256-257), რომელთაც მაშინაც სამხრეთიდან თბილისისკენ მიმავალი გზების გაკონტროლება ევალებოდათ. პ. ზაქარაიას თქმით, „მიუდგომლობის თვალსაზრისით უკეთესს ვერაფერს ინატრებადა შუა საუკენეების ფორტიფიკატორი“ (ზაქარაია 2002: 133). ეს ფაქტი შესანიშნავი ნიმუშია იმისა, რომ სხვადასხვა დამპყრობელი სხვადასხვა დროსა ერთნაირად ხედავს დმანისის როლს და ორივე შემთხვევაში დმანისში ოსთა ჩასახლების მიზეზი ერთი და იგივე იყო, თბილისისკენ მიმავალი გზის გაკონტროლება და დაცვა. აღნიშნულს ადასტურებს ჟამთააღმწერლის ცნობა, რომლის მიხედვით, მონღოლთა შემოსევის დროს თუ მტერი დმანისში გამოჩნდებოდა, რუსუდანმა თბილისის დამცველებს ქალაქის გადაწვა უბრძანა (ყაუხჩიშვილი 1959: 187). ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ბუღა თურქმა და შემდეგ მონღოლებმაც „დმანისი თავის ერთგულთა დასასახლებლად სწორედ იმიტომ შეარჩია, რომ ამით საქართველოში შემოსასვლელ ერთ-ერთი დიდი გზის ყელში საიმედო დასაყრდენი გაიჩინა“ (ბერძენიშვილი 1966: 77). გარდა იმისა, რომ დმანისი მნიშვნელოვანი იყო სავაჭრო-ეკონომიკური კუთხით (შდრ. საბაჟო, ზარაფხანა), მასზე თბილისისკენ მიმავალი გზის გარდა, გზები მიემართებოდა ზურტაკეტის გავლით თრიალეთისკენ, ჯავახეთისკენ, სამხრეთის მიმართულებით ლორისკენ, რომელიც ჰკეტავდა საქართველოს სამხრეთიდან მომავალ გზებს (ბერძენიშვილი 1966: 77).

ოსთა გადმოსახლების საკითხთით დაინტერესებულ მკვლევართა აზრით, გორის ციხეში ჩაყენებული ოსები დმანისიდანაც გადაუყვანიათ. საეჭვოა, მთლიანად აეყარათ ოსი მოსახლეობა და უკლებრივ გადაეყვანათ გორში. აქ უფრო იგულისხმება სამხედრო სამსახურში მყოფი ფენა. ხალხის ნაწილი კი დმანისშიც უნდა დარჩენილიყო მონღოლთა სამსახურში. დმანისსაც ყოველთვის ქართული ხელისუფლება აკონტროლებდა, რასაც მი-

უთითებს ვახტანგ დემეტრეს ძისთვის დმანისის გადაცემა, მისი შვილების დასახელება სამშვილდესა და დმანისში, ვახტანგის დაკრძალვა დმანისის სიონში (ყაუხჩიშვილი 1959: 322). როგორც წყაროდან ჩანს, მონღოლებმა ვახტანგ დემეტრეს ძეს გადასცეს თბილისი და ქვემო ქართლი, სამშვილდე და დმანისი (ყაუხჩიშვილი 1959: 310) და იქ დარჩენილი ოსებიც მას უნდა დაქვემდებარებოდნენ მონღოლთა სამსახურში მყოფნი.

ჟინვალისა და დმანისის მსგავსად, რომლებიც ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან მიმავალ გზებს კეტავდნენ, შემთხვევითი არ იყო გორში ოსთა ჩაყენების ფაქტიც. მტკვრისა და ლიახვის ხერთვისში მდებარე გორი ძალიან მნიშვნელოვანი იყო სამხედრო და სტრატეგიული თვალსაზრისით. გარდა მტკვრისა და ლიახვის შეერთებისა საკუთრივ ლიახვს, რომელსაც შერთულთან უერთდება პატარ ლიახვის ხეობა და ერთ მდინარედ მოდის, გორთან ერთვის მდინარე მეჯუდა, რაც გორის საკვანძო მნიშვნელობას განაპირობებს. პ. ზაქარაიას სამართლიანი შენიშვნით, „გორი ქართლის და, კერძოდ, შიდა ქართლის გულია. ვისაც ქართლში გაბატონება უნდოდა, მას გორისთვის უნდა ებრძოლა“ (ზაქარაია 2002: 113). გორის მნიშვნელობაზე მიუთითებს გორის საბაჟოს არსებობაც, რომლის გავრცელების არეალში გზები მოემართებოდა თბილისიდან, სომხითსაბარათიანოდან, კახეთიდან, თრიალეთიდან, სამცხიდან, იმერეთიდან (ბერძენიშვილი 1966: 53). გორთან მიმართებაში ნ. ბერძენიშვილის განმარტებით, „მდინარეთა ხეობებით და შემდეგ „ზეკარებით“ თუ „კარებით“ მიდიოდა აქედან გზები დვალეთს, ლიხთიმერეთს (რაჭას, არგვეთს), სამცხეს, თრიალეთს“ (ბერძენიშვილი 1966: 25). ამრიგად, გორში თავს იყრიდა ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან, აღმოსავლეთიდან და სამხრეთიდან წამოსული გზები. დ. გვრიტიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, გორი მარტო სავაჭრო ცენტრი არ ყოფილა შიდა ქართლში, არამედ

> გორს უპირველეს ყოვლისა სამხედრო-თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი ქართლის გული იყო და ვის ხელშიც გორი იყო, მას ეკუთვნოდა შიდა ქართლიც. როდესაც ქართველები თბილისს ჰკარგავდნენ, როგორც წესი, გორში გადაჰქონდათ მმართველობის ცენტრი და აქ აწყობდნენ და ახორციელებდნენ მტრის განდევნის გეგმას (გვრიტიშვილი 1947: 6); (გვრიტიშვილი 1954: 9).

გორის სტრატეგიულობას ასევე განსაზღვრავდა მისი მდებარეობა გზა-ჯვარედინებზე. კერძოდ, დასავლეთ საქართველოდან მომავალი გზა გორზე გავლით

> მცხეთა-არმაზის გზით აღმოსავლეთისკენ მიემართებოდა. ასევე აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმავალი გზა გორს ვერ ასცდებოდა. სამხრეთიდან შიდა ქართლში ორი მთავარი საგზაო მაგისტრალი მიდიოდა: ერთი ატენის ხეობით, ხოლო მეორე ბორჯომის ხეობით. ჩრდილოეთიდან ქართლში რამდენიმე გზა-ბილიკი ჩამოდიოდა. ზეკარისა და ბახ-ფანდაგის გადმოსასვლელებით, მდინარე დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებით ქალაქ გორში მოდიოდნენ პირიქითელები. დარიალის ხეობით მომავალი გზა მდინარე ქსნისა და არაგვის ხეობებს გადმოსჭრიდა და შიდა ქართლში გორში ჩამოდიოდა (გვრიტიშვილი 1954: 8).

გორთან მოემართებოდა აგრეთვე ე.წ. „მუხრანის გზა“ და როგორც აღვნიშნე, შემთხვევით არ იყო ის ფაქტი, რომ გორში დაბანაკებულ ოსებს მუხრანში მდგომი მონღოლები უმაგრებდნენ ზურგს. გორის სტრატეგიული მნიშვნელობა კარგად შეაფასეს ილხანთა მონღოლებმა და მათ სამხედრო სამსახურში ჩამდგარ ოსებს დაავალეს მისი პყრობა.

მუხრანში მონღოლთა ჩაყენებაც არ უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი, რადგან იქ მყოფ მონღოლებსაც დაევალებოდათ ჩრდილოეთიდან მთიულეთზე ქართლის შიდა რეგიონებისკენ მომავალი გზების კონტროლი, მუხრანში კი ქსნისა და არაგვის ხეობათა გზები იყრიდა თავს.[16] სტიქიურად შემოსული ძალების გაკონტროლება არც მათ აძლევდათ ხელს.

აღნიშნულს ადასტურებს ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ ზემოთ მოხსენიებული ცნობა მონღოლი ჯასანისთვის სადგომად საზამთროდ მუხრანისა და ზაფხულისთვის მთიულეთის გამოყოფა, რომ მათაც ეკონტროლებინათ მათზე გამავალი სტრატეგიული გზები. თუმცა, მონღოლები თავიანთი ინტერესებისთვის უფრო ირჯებოდნენ და არა საქართველოს უსაფრთხოებისთვის. თუ საჭირო იქნებოდა ისინი ჩაერეოდნენ იმ უმართავ პროცესებში, რაც საფრთხეს შეუქმნიდა მათ პოზიციებს სამხრეთ კავკასიაში, მაგრამ ამავე დროს გამოიყენებდნენ ოსთა ფაქტორს ქართველი მეფის წინააღმდეგ, რაც მოხდა კიდეც.

ფარსადან გორგიჯანიძის ზემოაღნიშნულ ცნობებში ყურადღებას იქცევს ერთი დეტალი: კერძოდ, დასავლეთ საქართველოდან წამოსული ჯარის შესაკავებლად ოსებისთვის მიცემულ გორთან მიმართებით ერთ ვარიანტში აღნიშნულია „გორის ციხე და ქალაქი“, ხოლო მეორე ვარიანტში „გორის ციხე-ქალაქი და სამკვიდრო მისნი“ ანუ მიმდგომი მხარე, რომელზე დაყრდნობით, რ. კიკნაძე ფიქრობს, რომ წყაროში მოხსენიებულ „ქალაქში“ გორი უნდა იგულისხმებოდეს.[17] ამ მოსაზრებას ეთანხმება ვ. გოილაძეც. მკვლევარი ფიქრობს, რომ ჟამთააღმწერლის მიერ მოხსენიებულ „ქალაქში“ ბინა უნდა დაედოთ ლიმაჩავსა და მის შვილებს, ხოლო სხვა ოსი დიდგვაროვნები და მათი ქვეშევრდომები დმანისსა და ჟინვალში უნდა დასახლებულიყვნენ (გოილაძე 2018: 176). რ. კიკნაძის აზრით, „ამის შემდეგ გასაგები უნდა იყოს ოსების შემდგომი პრეტენზიები ქალაქ გორზე და ჟამთააღმწერლის გამოთქმებიც _ „ოსნი რომელნი სხდეს გორს“ და „ოვსნი გორს მსხდომნი“ (კიკნაძე 1971: 122), რომელთაც შეესაბამება *ძეგლი ერისთავთაში* დაფიქსირებული ფრაზა „ოვსთა გორს მყოფთა“ (ქსძ 1965: 107). „სხდომა“ და „ყოფნა“, გარდა არსებული მნიშვნელობისა, ძველქართულად შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც დამკვიდრება, დავანება, დასადგურება.[18]

მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთი ნუსხა არ მოიხსენიებს ლტოლვილი ოსების დმანისსა და ჟინვალთან ერთად გორში განთავსებას, ფ. გორგიჯანიძის ცნობებზე დაყრდნობით, სწორი უნდა იყოს რ. კიკნაძე, რომე;ოც თვლის, რომ, შესაძლოა, ამ ფაქტს გორშიც ჰქონოდა ადგილი. თუმცა, როგორც ჩანს, გორი სამფლობელოდ კი არ მიუციათ ოსებისთვის, არამედ, უბრალოდ ისინი გორში ჩააყენეს, რომ დაეცვათ ქართლი დასავლეთ საქართველოდან შემოჭრილი დავით ნარინისა და ღალღურის რაზმებისგან. აღნიშნულთან დაკავშირებით ვეთანხმები ვ. გოილაძის აზრს, რომ ეს ფაქტი დიდი შეცდომა იყო (გოილაძე 2018: 177). ე. მამისთვალიშვილი ვარაუდობს, რომ თავდაპირველად გორში ჩაყენებული ოსები სურამელებისთვის უნდა დაექვედებარებინათ.

> სავარაუდოა, რომ ოსები როგორც პოლიტიკურად, ისევე ეკონომიურად ერისთავზე (ქართლის ერისთავი – ქ. ქ.) იყვნენ დამოკიდებულნი. ერისთავი აძლევდა მათ ქართლიდან, კონკრეტულად, გორის ირგვლივ მდებარე სოფლებიდან შემოსავლის ნაწილს მონღოლთა ჯარში სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ (მამისთვალიშვილი 2018: 47).

მაგრამ ფაქტია, რომ ეს ყველაფერი მონღოლთა მითითებით და ინსპირირებით ხდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ შემდგომ, მონღოლებთან დაპირისპირების დროს სურამელები დავით დემეტრეს ძის მხარეს იბრძვიან, „ოსნი რომელნი სხდეს გორს“ კი მონღოლების მხარეს. მონღოლებმა გარდა ახალი სამხედრო ძალისა, შემოყვანილ ოსებში უფრო ერთგული ძალა დაინახა, რომელსაც გამოიყენებდნენ ქართველთა წინააღმდეგ, როგორც აჯანყების შემთხვევაში, ასევე მათი შემდგომი გაკონტროლების მიზნითაც. ამრიგად, გორის გადაცემა კონკრეტული საქმისთვის იყო გადაწყვეტილი. კერძოდ, აღმოსვლეთ საქართველოში შემოფარებულ ოსებს უნდა შეეჩერებინათ ილხანთა მოწინააღმდეგე, დასავლეთ საქართველოში შეფარებული მონღოლები. ამ ფაქტიდან გამომდინარე, შემოხიზნულ ოსებს, გარდა მონღოლების სასარგებლოდ აღმოსავლეთში ჩატარებული სამ-

ხედრო ბრძოლებისა, უნდა დაეცვათ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია შემოჭრილი მონღოლი უფლისწულების თუ ნოინებისგან.

ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობის მეორე ვარიანტში, ქართლის დასაცავად გორში ჩაყენებულ ოსებს უფლება ეძლეოდათ, „ამათაც არბიონ რაჭა და იმერეთი“ (ალასანია 2022: 191); (კიკნაძე 1987: 231), რაც რეალურს ხდის იმ ფაქტს, რომ დასავლეთ საქართველოდან, სწორედ რაჭიდან და იმერეთიდან მომავალი გზებიდან იყო საფრთხე ილხანების მოწინააღმდეგე მონღოლების შემოსევისა აღმოსავლეთ საქართველოში. ამ ფაქტის რეალობას ფაქტობრივად ადასტურებს დავით ნარინის მიერ ღალღურისთვის სარჩოდ რაჭის მიცემა და ეს არ ყოფილა შემთხვევითი ფაქტი. აღნიშნული თავისთავად გულისხმობს, რომ გორში ჩაყენებულ სამხედრო ძალას აქედან მომავალი გზის გაკონტროლება და მომხვდურთა განეიტრალებაც ევალებოდა. ქართლიდან ზემო იმერეთის მონაკვეთის გავლით შეიძლებოდა რაჭაში გადასვლა. ოსებს სწორედ ამ მიმართულებითაც უნდა შეეკავებინათ ილხანთა მოწინააღმდეგე ძალები. ს. მაკალათიას თქმით, „აქედანვე გადადიოდა გზები იმერეთს: გორი-ცხინვალიდან კეხვზე, შემდეგ წონა-ჩიხათიდან-საჩხერეში, ონში და სხვ.“ (მაკალათია 1971: 6). ნ. ბერძენიშვილმა დაადგინა, რომ ქართლიდან ზემო რაჭისკენ უნდა ყოფილიყო პირდაპირი გზა. აქ განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ჯეჯორას ხეობა, სადაც ლიახვის ხეობიდან ხდებოდა გადასვლა (ბერძენიშვილი 1966: 29). რაჭაში მოხვედრა შეიძლებოდა დვალეთიდანაც. ეს ფაქტი შეიძლება გამოეყენებინათ ოქროს ურდოს ყაენებს ან ილხანთა მონღოლების ნებისმიერ მოწინააღმდეგე მხარეს, რომლებიც პრობლემას შეუქმნიდნენ ილხანთა ყაენებს სამხრეთ კავკასიაში.

ვახუშტი ბაგრატიონი ჯეჯორას ხეობის აღწერისას მოიხსენიებს კუდაროსა და წონას. ჯეჯორა, რომელიც მაღრან-დვალეთის კავკასიონის სამხრეთ-დასავლეთ კალთიდან მოედინება, რიონს მარცხენა მხრიდან უერთდება. ისტორიკოსის თქმით, „გარდავალს აქიდამ (წონა – ქ.ქ.) და კუდაროდამ გზა ქცხილვანის ‍ეობასა ზედა, დვანის ‍ეობასა ზედა, ქართლში“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 767), რომელიც ლიახვისა და დვანისწყლის (აღმოსავლეთ ფრონე) ხეობებია. კუდაროდან ქართლში მომავალი გზის არსებობას ამტკიცებს ვახუშტი ბაგრატიონის კიდევ ერთი ცნობა. კერძოდ, დვალეთში ლაშქრობის დროს ვახტანგ VI-მ „ჩავლო ზრამაგა და შემოვლო ჟღელის – ‍ევი და გარდმოვლო კედელასა ზედა და მოვიდა კუდაროს და კუდაროდამ ქართლს გამარჯვებული“. დვალეთის დამორჩილების შემდეგ, მეფე „გორს მდგომი იშუებდა სხჳსა განმზრახი“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 491). სწორედ ლიახვის ხეობაზე მიემართებოდა დვალეთისკენ მიმავალი გზა, ლიახვის მდინარე გამოდის მაღრან-დვალეთის კავკასს. სწორედ ლიახვის ხეობით მოემართებოდნენ ადრე და ასევე შეიძლებოდა, რომ სტიქიურად შემოსულიყვნენ ამ გზით სხვა ოსები და შეერთებოდნენ გორში განლაგებულ ოსებს.[19]

ქართლიდან დვალეთში გადასვლა ზეკარის უღელტეხილით შეიძლებოდა. გიორგი საакაძემ, რომელიც თბილისის გარდა ცხინვალისა და დვალეთის მოურავიც იყო, როდესაც დვალებმა არ მისცეს ბეგარა, „გარდავლო სპითა მოურავმან ზეკარა, შთავიდა და მოსრნა ურჩნი და ყვნა კუალად მებეგრედ და მოვიდა ქართლს“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 434). ზეკარის უღელტეხილი მაღრან-დვალეთის კავკასიონზე მდებარეობს და ერთმანეთთან აკავშირებს დიდი ლიახვისა და თერგის ხეობებს. ვახუშტი ბაგრატიონი აკონკრეტებს, რომ „ზრამაგის-‍ევის სათავიდამ გარდავალს ზეკარზედ გზა დიდ-ლიახუზე“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 647). ლიახვის ხეობის აღწერისას ისტორიკოსი ასახელებს ლიახვის შენაკად როკისა და ბჟის ხევებს, „ხოლო ბჟის -‍ევი, სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზახას და დუალეთს“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 372).

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, „კუალად დიდი ლიახჳსა, პატარას ლიახჳსა, კსნის ‍ევისა და კუდაროს მოსახლენიცა არიან დუალნივე, ამ დუალეთიდამ გარდასულნი“ (ყა-

უხჩიშვილი 1973: 648). ბერი ეგნატაშვილი ძალზედ საინტერესო დეტალს იძლევა დვალეთისკენ მიმავალი და იქედან მომავალი გზების შესახებ. კერძოდ, როსტომ ხანთან დაპირისპირების დროს, იმერეთში მყოფ თეიმურაზს „ვერ ძალ-ედვა ქართლზედ მოსვლა და წარვიდა იმერეთიდან დვალეთზედ, გარდამოიარა და მოვიდა ანანურს და მუნ დადგა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 419). *ქართლის ცხოვრების* გაგრძელების მესამე ტექსტი ასახელებს „აჩაბეთის გზას“, როდესაც გიორგი VII ამ გზით შევიდა და დაიმორჩილა დვალეთი (ყაუხჩიშვილი 1959: 456). ნ. ბერძენიშვილს იგი „დვალეთს მიმავალი გზის ერთ ნაწილად“ მიაჩნდა (ყაუხჩიშვილი 1966: 25).

სამწუხაროდ, წყაროდან არ ჩანს, თუ რა მდგომარეობაა გორის ციხესთან მიმართებით დემეტრე II-ის დროს. რადგან კონკრეტულ ცნობას არ ვხვდებით ამასთან დაკავშირებით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გორის ციხეს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე აკონტროლებს და ეს მონღოლებისთვისაც მისაღებია. თუ იქ კვლავ ჩაყენებული იყვნენ ოსთა რაზმები, ამას მხოლოდ სამხედრო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. მდგომარეობა შეცვლილი არ ჩანს დემეტრეს სიკვდილით დასჯის შემდგომ ვახტანგ დავით ნარინის ძის მეფობის დროს, როდესაც შედარებით უფრო უნდა განეიტრალებულიყო ნებისმიერი წინააღმდეგობა, თვით ატენისა და მის მიმდგომ მხარესთან დაკავშირებითაც კი დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებით.

მაგრამ როდესაც გარდაიცვალა ვახტანგი ძე დავით ნარინისა, დაახლოებით 1292 წელს, ჟამთააღმწერლის ცნობებიდან ვიტყობთ, რომ საქართველოში შემოსული ოსები საბოლოოდ მაინც ახერხებენ ქ. გორის ხელში ჩაგდებას. მიჩნეულია, თითქოს ოსები აჯანყდნენ (მამისთვალიშვილი 2018: 47), თუმცა მათ სრულებითაც არ სჭირდებოდათ აჯანყება, უბრალოდ ისარგებლეს იმით, რომ ფაქტობრივად აღმოსავლეთ საქართველოში მეფე არ იყო, რადგან ვახტანგ დავით ნარინის ძე გარდაცვლილ იყო , დავით დემეტრეს ძე კი ქეღათუ ყაენს მცირე აზიაში ახლდა, სადაც მასთან ერთად იმყოფებოდა ოსთა უფროსი მთავარი ფარეჯანი. სწორედ ამ დროს

> იწყეს ოვსთა ოჴრებად, ჴოცად, და რვბევად, და ტყუენვათ ქართლისა, და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თჳსად დაიჭირეს ოვსთა. მაშინ შეკრბეს ქართლის ერისთავის ბეგას ძესა ამადას წინაშე ყოველნი ქართველნი და მოადგეს გორსა. და მრავალგზის შეებნეს, და ქალაქსა შინა მრავალი კაცი მოკუდა, ოვსიცა და ქართველიცა, და დაწუეს გორი სრულიად. და ვითარ მისჭირდა ოვსთა, ციხიდაღმან გარდმოუშუეს საბლით კაცი, და წარავლინეს მუხრანს მდგომთა თათართა თანა, რათა შეეწივნენ. ვითარცა ესმათ ჩამოდგეს შუა, შუელა ქმნეს და ზავი, და მიერითგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა, ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურნა (ყაუხჩიშვილი 1959: 296).

ამ ცნობას ვახუშტი ბატონიშვილიც იმეორებს და ხაზგასმით ამბობს, რომ „დაწვეს ქართველთა გორი“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 239). ეს რადიკალური ქმედება იმისთვის მოხდა, რომ ოსებს გორში ფეხი ვერ მოეკიდებინათ. ფარსადან გორგიჯანიძე ამ ფაქტს შემდეგნაირად აღწერს:

> დაიწყეს ოსთ ოჴრება და რბევა. ქართლის ერისთავი მათ წინაშე. და მოადგნენ გორის ციხესა და ყველგნით ომი იქნა. შეუვიდნენ ქალაქსა და მრავალნი ოსნი და ქართველნი დაიჴოცა. დასწვეს გორის ქალაქი და მისჭირდა ოსთა და საბლით ციხიდამენ კაცი გარდმოუშვეს და მუჴრანში მყოფ თათრებს თან გაგზავნეს და მოშველებას შეეხვეწნენ. ესმა თათართ, შემოუვიდნენ შვა და გააშვებინეს და კიდევ მეორეთ შეიქნა ქართველთ და ოსთ მტერობა. სიდამდისინ თვით მეფე დავით შორს ყოფნაშია არ მოვიდა, შინ არავინ დაწყნარდა (ალასანია 2022: 230).

რატომ დასჭირდთ ოსებს ძალისმიერი მეთოდით გორის დაკავება? ისინი თავის დროზე, კონკრეტული სამხედრო მიზნით, ხომ ჩააყენეს გორის ციხეში, რომ ქართლი დაეცვათ მომხდურთაგან? ეხლა კი გორის ციხის ძალით დაკავების პარალელურად ქართლის დარბევაც დაიწყეს, რაც მანამდე არ მომხდარა. ლოგიკურად, როგორც ჩანს, სურამელებმა იგრძნეს გორის დაკარგვის საშიშროება და გორის ციხის დაცლა მოითხოვეს ოსთაგან. მათ კი გორის დათმობა აღარ სურდათ და სამხედრო დაპირისპირება დაიწყეს. სავარაუდოდ, ამას თან ერთვოდა ოსთა სხვა ნაკადების შემოსვლა, რომლებიც, ალბათ, გორში გამაგრებულ თანამემამულეებს უერთდებოდნენ. რატომ მიმართეს დახმარებისთვის გორში მყოფმა ოსებმა მუხრანში მდგომ მონღოლებს? ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ გორში ოსთა ჩაყენება, მათი დაცვა და მხარდაჭერა მონღოლთა ინტერესებში შედიოდა და მათი ხელშეწყობით მოხდა. ფარსადან გორგიჯაიძის ცნობიდან საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ქართველებსა და ოსებს შორის მტრობის მეორე ეპიზოდი იყო. პირველი წინააღმდეგობა ალბათ მაშინ შეიქმნებოდა, როდესაც ფარსადანისვე ცნობით, დაცვის მიზნით, დარიალისა და დვალეთის გზების შეკვრის დროს, „მათ ჟამად დაიცვა ქვეყანა ოსთაგან რომელთა მთავარ(ნ)ი იყვნენ ძენი ორნი: უფროსი ფარანჯენ და უმცროსი ბაღათარ, ზემორე ხსენებულის ლიმაჩავის ძენი“ (ალასანია 2022: 191, 205). როგორც ჩანს, ამ გზების დაცვამ, რომელშიც ჩართული იყო ბეგა სურამელი, გარკვეული წინააღმდეგობა გამოიწვია აქედან მომავალ ოსებთან, რომელნიც თვითგადარჩენის მიზნით ცდილობდნენ შემოსვლას. ერთგან ფარსადან გორგიჯანიძე ახსენებს კიდეც, რომ „გამოიარეს კარი დარიელისა“ (ალასანია 2022: 176). როგორც არაერთხელ აღვნიშნე, არ არის გამორიცხული, რომ აქ ლტოლვილი ოსების სხვა ნაკადის შემოსვლაც შეიძლება იგულისხმებოდეს.

ვახუშტი ბატონიშვილიც მიუთითებს, რომ დავით მეფის მიმართ ოსი მთავრის ფარეჯანის ერთგული სამსახურის მიუხედავად, „მტერობა აქუნდათ ოვსთა და ქართველთა“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 240). ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ გორში ჩაყენებულმა ოსებმა, ისარგებლეს მეფის ხელისუფლების დასუსტებით (ვახტნგ დავით ნარინის ძე გარდაცვლილია, დავით დემეტრეს ძე ჯერ არ არის ტახტზე გამწესებული), მონღოლთა მხარდაჭერით, არც სურამელები ჩათვალეს ანგარიშგასაწევ ძალად და უკვე სათავისოდ, ძალისმიერი მეთოდით, მიიტაცეს გორის ციხე. ოსებმა მხარდაჭერისთვის მიმართეს მათ, ვისგანაც იყვნენ ზურგგამაგრებული და თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ მონღოლთა ძალას. გორის კვლავ ოსებისთვის დატოვება ამტკიცებს იმ ფაქტს, რომ თავდაპირველად და შემდეგაც ამ სტრატეგიულ ობიექტზე მონღოლებს ქართველებთან შედარებით უფრო ერთგული ძალა სჭირდებოდათ და ასეთ ძალად ყოველთვის ოსები მიაჩნდათ. ეს ყველაფერი დადადასტურდა დავით VIII-ის განდგომის დროს.

ზემოაღნიშნული ფაქტი, სავარაუდოდ, მანამდე მოხდა, ვიდრე დავითი საქართველოში ჩამოვიდოდა. რუმის სასულთნოში აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ყაენის ერთგულებისთვის ქეღათუმ დავითს მეფობა მისცა. ეს ფაქტი ი. ჯავახიშვილმა წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით 1293 წლით დაათარიღა, შესაბამისად, გორის მიტაცება უნდა მომხდარიყო წინა წლებში, კერძოდ, 1292 წელს. ვ. გამრეკელი უფრო აკონკრეტებს დროს და ფიქრობს, რომ ოსთაგან გორის დაპყრობა „1292 წლის პირველ თვეებში ან გაზაფხულზე“ უნდა მომხდარიყო. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ გორში გაბატონებული ოსების წინაარმდეგ სურამელები გამოდიან და აქ მეფის მოუხსენიებლობა აიხსნება იმით, რომ დავით დემეტრეს ძე ჯერ კიდევ არ არის დაბრუნებული (გამრეკელი 1975: 171).

ასევე მნიშვნელოვანია, ზუსტად განვსაზღვროთ რა რეალური შინაარსი აქვს შემდეგ ცნობას:„გორი წარტყუენეს და თჳსად დაიჭირეს ოვსთა“. აღნიშნული ინფორმაცია კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ დასავლეთ საქართველოდან მომავალი საფრთხის გამო გორში ოსები სამხედრო სამსახურისთვის ჩააყენეს. დასავლეთ საქართველოდან საფრთხის

შემთხვევაში მათ სურამელებთან ერთად უნდა ებრძოლათ. აღნიშნული პრობლემა როცა მოიხსნა, შესაძლოა, მათი აუცილებლობა აღარც ყოფილიყო გორში. მაგრამ მონღოლებმა და აქ ჩაყენებულმა ოსებმა კარგად აუღეს ალღო, რომ გორი შიდა ქართლის ცენტრს წარმოადგენდა და ამით საქართველოს თითქმის ყველა მხარისკენ მომავალ გზებს გააკონტროლებდნენ, ამიტომ გადაწყვიტეს ძალისმიერი მეთოდით მიეტაცებინათ გორის ციხე, მონღოლებს კი მხარი დაეჭირათ მათთვის. სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს, რომ „წარტყუენვა/წარტყვევნა“ ნიშნავს „სრულ დატყვევება, წარტაცება ყოვლისავე“ (ორბელიანი 1993: 367). უფრო ვრცლად კი „წარტყვენვაჲ არს, რა მოძალემა(ნ) მძლავრებითა აჰყაროს და სვაგან განაბნიოს და ქონებაც მიუღოს სრულობით“ (აბულაძე 1993: 369). ამრიგად, საქართველოში შემოყვანილმა და გორში ჩაყენებულმა ოსებმა გორი და მისი მიმდგომი მხარეები მიიტაცეს მონღოლების ხელშეწყობით.

სამწუხაროდ, ჟამთააღმწერელი დავით VIII-ის პერიოდამდე არაფერს ამბობს ოსი მთავრების ქმედების შესახებ, ამის მიზეზი ალბათ მათი მცირეწლოვნობა უნდა ყოფილიყო. ფარსადან გორგიჯანიძეს ისინი მოხსენიებული ჰყავს როგორც „შვილნი მცირენი“ (ალასანია 2022: 179), რაც მათ მცირეწლოვნობაზე მიუთითებს. დავით VIII-ის დროს კი ქართველ დიდგვაროვნებთან ერთად გვევლინებიან აქტიურ მოღვაწეებად. აშკარაა, რომ მათ ადაპტირება მოახდინეს იმდროინდელ პოლიტიკურ რეალობასთან და ამავე დროს მონღოლებს ემორჩილებოდნენ. მათ მოღვაწეობას მეტ ინტერესს სძენს ის ფაქტი, რომ ჟამთააღმწერლის ცნობით, უფროსი ძმა – მთავარი ფარეჯანი მეფის ერთგულთა დასშია. მაგ., ჟამთააღმწერლის ცნობით, დავით დემეტრეს ძეს „ოვსთა მეფის ძე, სახელით ფარეჯან, იგიცა ძლიერად შეეწეოდა“. შესაძლოა, იგი იმ შეკრებაზეც წარმდგარიყო დავითის სასარგებლოდ, რომელსაც საქართველოს მეფედ ან ვახტანგ დავით ნარინის ძე უნდა დაემტკიცებინა ან დავით დემეტრეს ძე (ყაუხჩიშვილი 1959: 294). როგორც ვხედავთ, აქ ფარეჯანი „ოვსთა მეფის ძედ“ არის მოხსენიებული, თუმცა იქვე აღნიშნულია, რომ „ფარეჯან ოვსთა მთავარი მსახურებდა კეთილად მეფესა“ (ყუხჩიშილი 1959: 297). ვახუშტი ბაგრატიონი ფარეჯანს ხან „ოვსთა მეფის ძედ“, ხან კი „ოვსთა მთავრად“ მოიხსენიებს (ყაუხჩიშვილი 1973: 239, 240, 242). ფარეჯანის „მეფის ძედ“ მოხსენიება ხაზს უსვამს ისტორიკოსის დამოკიდებულებას, რომ იგი ოსეთის მთავართა გამორჩეულ ფენას ეკუთვნის, მისგან განსხვავებით „მეფის ძედ“ არ მოიხსენიება უმცროსი ძმა ბაყათარი, რომელიც ჟამთააღმწერელს მოიხსენიებული ჰყავს როგორც „ოვსთა მთავარი“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 305).

ჟამთააღმწერლის ცნობით, მცირე აზიაში მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყების დროს ყაენ ქეღათუს გვერდით დავით დიმიტრის ძისა და ფარეჯანის ყოფნა და ერთად მოხსენიება მიუთითებს, რომ ორივე პირი აქ იმყოფებოდა, როგორც მონღოლთა სამსახურში მყოფი. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, ქეღათუ ყაენმა ქართველებს უხმო მცირე აზიაში გასალაშქრებლად.

მეფემ უშუამდგომლა ქალაქის მცხოვრებლებს ყაენთან, რომელმაც მინდობის ნიშანი უბოძა ერთგულების საწინდრად და ხარაჯა დაუწესა (ალასანია 2022: 229-230). როგორც ჩანს, ფარეჯანმა და მისმა ქვეშევრდომმა ოსებმა რიგი მიზეზების გამო ქართველი მეფის მიმართ შედარებით კეთილგანწყობის გზა აირჩიეს.

ი. ჯავახიშვილი მიიჩნევს, რომ ფარეჯან ოსთა მთავარი ქართველ მეფეს ემსახურებოდა, „როგორც საქართველოს ყმადნაფიცი“ (ჯავახიშვილი 1982: 126). რას გულისხმობს მკვლევარი „ყმადნაფიცობაში“ გაურკვეველია. თუმცა, წყარომ, მართლაც, შემოგვინახა ინფორმაცია ოსი მთავრის ფარეჯანის ერთგული დამოკიდებულების შესახებ საქართველოს მეფისადმი.

აღნიშნულს ამტკიცებს ის ფაქტი, რომ მეფეს ოსი მთავრისთვის ჩაბარებული ჰქონდა იმ განძის დაცვა, რომელიც ატენის ციხეში იმყოფებოდა ანუ მეფეს ფარეჯანისთვის „მი-

ბარებული“ ჰქონდა განძი. როდესაც დავით მეფემ თუქალ ნოინის შვილი გადასცა ყაზან ყაენს „მისცა მას ყოველი სიმდიდრე, რომელი შეევედრა ოვსთა მთავრის ფარეჯანისა, რომელი იდვა ციხესა ატენისასა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 299). ამ ფაქტს ვახუშტი ბაგრატიონიც ადასტურებს: „მერმე მისცა დავითცა შვილნი თუქალისანი ყაზანს და საჭურჭლე, რომელი იყო ციხესა ატენისასა ბარებული ფარეჯან ოვსთა მეფისა“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 242). ფარსადან გორგიჯანიძეც აღნიშნავს, რომ „საჭურჭლე და ქონება მისი და ზოგი რამე მიებარებინა ფარეჯან ოსისათვის. იდვა ციხესა ატენისასა“ (ალასანია 2022: 235).[20]

უფრო ნათელი რომ მოეფინოს დავით VIII - ისა და ფარეჯანის ურთიერთობის სოციალურ ასპექტს, ორიოდე სიტყვით უნდა მიმოვიხილოთ, თუ რას ნიშნავს განძის, სიმდიდრის, საჭურჭლის მიბარების ფაქტი.[21] განძის, სიმდიდრის, ქონების მიბარება ადრეულ ეპოქაშიც ფიქსირდება და მიბარებული ქონების დაცვა გარკვეულ ვალდებულებებს აკისრებდა მის მცველს. არ არის გამორიცხული, რომ ფარეჯანისთვის მიბარებული განძის ან საჭურჭლის დაცვა ატენში მისი ყოფნის ლეგიტიმაციას და მეფესა და ქვეშევრდომს შორის ურთიერთობას განსაზღვრავდა.[22] შესაძლოა, ატენი ფარეჯანს მეფისადმი ერთგული სამსახურისთვისაც გადაეცათ დროებით მფლობელობაში განძის დაცვის პირობით. არ გამოვრიცხავთ, რომ ფარეჯანს ატენის საჭურჭლის მიბარების გარდა ატენის ციხის დაცვაც ექნებოდა დავალებული, რომელიც სადაოდ იყო გამხდარი დასავლეთ საქართველოს მეფესთან.

ჟამთააღმწერლის ცნობით, დემეტრე II-ის დროს, რაჭის ერისთავი კახაბერი, რომელმაც უღალატა დავით ნარინს ზემოთ მოხსენიებულ ღალღურთან ერთად, მონღოლთა ჯარი შემოიყვანა დასავლეთ საქართველოში და მეფე ძლივს გადაურჩა დატყვევებას, „იყო ქართლს, და აქუნდა ქუეყანა ატენისა, და არა პატივი ეპყრა არცა ყაენისა და არცა დიმიტრი მეფისგან, ორგულობისათჳს მეფეთასა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 275). როგორც ჩანს, მონღოლებმა ერთგული სამსახურისთვის გადასცეს ატენი. რ. კიკნაძეც მიიჩნევს, რომ „იეღლურის იმერეთში განრისხებულ აბაღას მალე წაურთმევია ატენი დავითისთვის („წაართვა ატენი და რომელიც ქვეყანა მიეცათ“) და, როგორც ჩანს, შემდეგ მისივე მოსისხლე მტრისათვის უბოძებია“ (კიკნაძე 1971: 121). თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ დავით ნარინმა სარჩოდ რაჭა გადასცა ღალღურს, ბუნებრივია, რაჭის ერისთავი კახაბერი უკმაყოფილი იქნებოდა მეფის ქმედებით, გარდა იმისა, რომ რაჭა დარბევის ობიექტი ხდებოდა გორში ჩაყენებული ოსთა მხრიდან, რადგან მათ ეს ბრძანება მიიღეს კიდეც. რაჭის ერისთავმა კახაბერმა ისევ ღალღურთან შეკრა კავშირი და შეთქმულება მოაწყო დავით ნარინის წინააღმდეგ. დავით ნარინთან შერიგების შემდეგ მან კვლავ უღალატა მეფეს, რის გამოც დაისაჯა კიდეც. კახაბერ რაჭის ერისთავის დაღუპვის შემდეგ ატენი აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეთა ხელში უნდა დარჩენილიყო. დავით ნარინის ძის ვახტანგის მეფობის დროს, წინააღმდეგობა ატენის საკითხზე, როგორც აღვნიშნე, დროებით უნდა განმუხტულიყო. შემდგომი მოვლენებიდან ჩანს, რომ ატენს კვლავ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეები აკონტროლებენ. შესაძლოა, სწორედ მონღოლთა უშუალო მითითებით გადაეცა ატენი განძის დაცვის პირობით ოვსთა მთავარ ფარეჯანს, რომელიც ატენის საჭურჭლის დაცვით გარკვეულ ვალდებულებას იღებდა ქართველი მეფის მიმართ. ატენის გაკონტროლება და იქ მათთვის სანდო პირის ყოფნა მონღოლებს უადვილებდა დასავლეთ საქართველოს სასაზღვრო სივრცესთან მიახლოებას. თუ აქედან აღმოსავლეთ საქართველოში მონღოლთა წინააღმდეგ რაიმე მტრული ძალა წამოვიდოდა, სანამ ისინი გორამდე მიაღწევდნენ, მანამდე ატენი უნდა გამოევლოთ. ამ საკითხთან დაკავშირებით, უმნიშვნელოვანესია ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობის ერთი დეტალი, რომელსაც ჟამთააღმწერელი არ აღნიშნავს. კერძოდ, შემდეგი ინფორმაცია:„ფარეჯან ოსი მამკვდარიყო და ატენი მეფეს დავითს ეჭირა“ (ალასანია 2022: 235, 425); (კიკნაძე 1987: 238).

ნ. ბერძენიშვილის შეფასებით, ადრეულ ეპოქაშიც, „ციხე ატენისა სწორედ შიდა ქართლიდან თრიალეთს მიმავალ ერთ-ერთი გზის მოდარაჯე პუნქტი იყო“ (ბერძენიშვილი 1966: 43). თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სწორედ ატენზე გაივლიდა ჯავახეთისკენ მიმავალი მაგისტრალური გზა, რომელიც ზემო ქართლს აკავშირებდა შიდა ქართლთან, სავსებით გასაგებია, რა სტრატეგიული მნიშვნელობა ექნებდა ატენის ციხისა და მისი მიმდგომი მხარის გაკონტროლებას იმ პერიოდში მოქმედი ნებისმიერი ძალისთვის. ამ ფუნქციას ატენი ადრეულ საუკუნეებშიც ინარჩუნებდა.

ჟამთააღმწერლის ცნობით, ფარეჯანის უმცროსი ძმა „ოვსთა მთავარი ბაყათარი“ კი ფაქტობრივად მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებულ დავით VIII–ს ებრძოდა და ხუტლუბუღა (ხუტლუშაჰ) ნოინს ეხმარებოდა. მონღოლებს მიუვალ მთებში ციკარედ წოდებულ ადგილას გამაგრებულ დავით VIII-ის წინააღმდეგ მიუძღოდათ „ქუენიფნეველი შალვა, და ოვსთა მთავარი ბაყათარ, და მუხნარს მდგომი ბანთანაღუთი“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 305). მონღოლთა მხარდაჭერა სითამამეს აძლევდა ბაყათარს, რომ ემძლავრა ზოგიერთ ქართველ მთავარზე და გორის ციხეც მიეთვისებინა, შემდეგ კი რეიდები მოეწყო თრიალეთზე. ვ. გამრეკელი ცალ-ცალკე მოიხსენიებს ფარეჯან-ბაყათარის რაზმებსა და „გორს მსხდომ ოსებს“ – „1290-1300-იან წლებშიც ქართლში არსებითად მოქმედებს ოსების მხოლოდ ორი რაზმი: ჯერ ფარეჯანის და შემდეგ ბაყათარის მეთაურობით და მეორე „გორს მსხდომი ოსები“ (გამრეკელი 1975: 179). ამ მოსაზრებას არ ვიზიარებ, რადგან თუ გორში ჩააყენეს დმანისში და ჟინვალში შემოყვანილი ოსების ნაწილი, ეს ხალხი ფარეჯანისა და ბაყათარის ოჯახის მეთაურობით შემოდის საქართველოში და ისინი იერარქიულად მათდამი დაქვემდებარებული უნდა ყოფილიყვნენ, უბრალოდ მაშინ ისინი მცირეწლოვანნი იყვნენ. გარდა ამისა, ბაყათარის ქვეშევრდომებად იმიტომ მივიჩნევთ „ოსნი, რომელ სხდეს გორს“, რომ ჟამთააღმწერელი სხვა ადგილას ბაყათარის მაგივრად მათ მთიულეთში მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ მონღოლებთან და შალვა ქსნის ერისთავთან ერთდ მოიხსენიებს – „ქუეითად იბრძოდეს თათარნი, რომელთა შემწედ ჰყვა ივანეს ძე შანშე, და ოსნი რომელ სხდეს გორს“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 306), რაც გულისხმობს, რომ ბაყათარი მათი მეთაურია, რომელიც, თავის მხრივ, ექვემდებარება მონღოლებს. გ. თოგოშვილი ერთმანეთისგან მიჯნავდა XIII საუკუნის 60-იანი წლებში ჩამოსახლებულ და, მისი აზრით, 90-იან წლებში შემოსულ ოსებს, რომლებიც ჩაერთვნენ გორის აღების ოპერციაში. ამის მიზეზი არის ის, რომ მკვლევრისთვის, როგორც ჩანს, ნაკლებად ცნობილი იყო ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობა 60-იან წლებში შემოყვანილი ოსების გორში ჩაყენების ფაქტის თაობაზე, რომელსაც ზემოთ შევეხეთ.

ვ. გამრეკელი ფიქრობს, რომ როდესაც დავითი დაბრუნდა აღმოსავლეთ საქართველოში და მეფედ იკურთახა, კონფლიქტი მასსა და გორში მყოფ ოსებს შორის არ ყოფილა, რომლის არგუმენტაციისთვის მოაქვს ის, რომ ფარეჯანი ერთგულად ემსახურებოდა მეფეს და „გორს მსხდომი“ ოსების მფარველ მონღოლებთანაც ჯერ-ჯერობით კარგი ურთიერთობა ჰქონდა (გამრეკელი 1975: 171). თუმცა, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ეთნიკურ კონფლიქტს მართლაც ჰქონდა ადგილი, როდესაც მომხდური ოსი და ადგილობრივი ქართველი გადაკიდებული იყვნენ ერთმანეთს, მათში მკვლევარი ორივე მხრიდან წარჩინებულთა ფენას გულისხმობს (გამრეკელი 1975: 171). როგორც ჩანს, დავით დემეტრეს ძემ ვერ შეძლო აელაგმა ეს კონფლიქტი, ვერ დაეხმარა სურამელებს და არ ჩანს, მიიღო თუ არა რაიმე ზომა გორის დასაბრუნებლად, გამეფებიდან აჯანყებამდე ორ წელიწადში იგი ნამდვილად ვერ შეძლებდა ოსთა ალაგმვას. გარდა ამისა, ქართველთა მეფეც და „ოვსნი გორს მსხდომნი“ ერთნაირად ანგარიშვალდებულნი იყვნენ სამხედრო თვალსაზრისით მონღოლებთან. როდესაც დავით დემეტრეს ძე აშკარად დაუპირისპირდა მონღოლებს, „ოვსნი გორს მსხდომნიც“, როგორც მონღოლთა სამხედრო სამსახურში მყოფნი,

ჩვეულებრივ დაუპირისპირდნენ მეფეს, ოსების საშუალებით მონღოლები დავითისა და მისი მომხრე ფეოდალების დამოჩილებას, მონღოლების საშუალებით კი ოსები შიდა ქართლის თავის სასარგებლოდ დაუფლებას ცდილობდნენ.

ჟამთააღმწერლის ცნობით

> და ვითარ მეფე დავით არა მიენდო თათართა, ზაფხულ მთიულეთს იყვის და ზამთარ ქართლსა. ამისთჳს იშლებოდა ქუეყანა ქართლისა, და მთავარი ბაყათარ განდიდებულ იყო და აოჴრებდა ქართლსა, თრიალეთსა, და განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთა, და იყო ჭირი დიდი მკჳდრთა ქართლისათა (ყაუხჩიშვილი 1959: 316).

არ არის გამორიცხული, რომ ბაყათარი, როგორც მონღოლებისგან განდიდებული და მათი ნდობით აღჭურვილი პირი, დავით დემეტრეს ძის მომხრე დიდგვაროვანთა მამულებს არბევდა და „განასხმიდა“. „ოვსნი გორს მსხდომნი“ მონღოლებს საყრდენ ძალად სჭირდებოდათ შუაგულ საქართველოში. დავით დემეტრეს ძის აჯანყების დროს კი მონღოლები, რა თქმა უნდა, გორის ციხეს, ამ სტრატეგიულ პუნქტს, მათ სამსახურში ჩამდგარ ოსებს უბოძებდნენ, რომელთა მთავარი ფუნქცია იყო ილხანების ყველა მოწინააღმდეგისთვის ანგარიშის გასწორება სამხრეთ კავკასიაში.

შიდა ქართლიდან თრიალეთზე გზა ძამის ხეობაზეც გადადიოდა, რომელიც მესხეთის სასაზღვრო მიმდგომ მხარეებს უახლოვდებოდა. ჟამთააღმწერლის ცნობით

> და ბაყათარ აოჴრებდა ქუეყანათა, და ჴოცდა კაცთა, დაღაცათუ სურამელი აჰმადა და რატი ძლიერად ებრძოდეს. მაშინ ბაყათარ წარუღო გამრეკელსა კახას ძესა, ციხე ძამისა. ცნა ესე ბექამან, მოუხდა დიდითა ლაშქრითა, ხოლო ბაყათარ, ციხით გამოსრული, წინ დახუდა წინმავალთა ბექასთა. მივიდა ბექა და მოადგა ძლიერად ციხესა. და ვითარ განძლიერდა ითხოვეს ოვსთა ზენაარი და აღუთქუეს არა წყენა, და ესრეთ მოვიდა ბექას წინაშე გაუშავებელი, და უკანას მოკუდა ბაყათარ“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 317).

ძამის ციხე ძამის ხეობას აკონტროლებდა, რომელსაც ჯაყელთა სამფლობელოებიდან თრიალეთის ქედი მიჯნავდა. ბექამ ამ ფაქტით მის სამფლობელოსთან ოსთა მოახლოების სესაძლებლობა აღკვეთა და მისი რეაქცია ბუნებრივი იყო. ძამის ხეობის გავლით, თრიალეთზე მნიშვნელოვანი გზა მიემართებოდა სამცხე-ჯავახეთისკენ, შესაძლოა, ამის უკან მონღოლებიც იდგნენ, რომლებიც ყოველთვის ცდილობდნენ გაეკონტროლებინათ სამცხე-ჯავახეთის ის მონაკვეთი, საიდანაც გზები მიემართებოდა როგორც დასავლეთ საქართველოში, ასევე ქართლში. ამიტომაც, შესაბამისი რეაქციით უპასუხა სამცხის ათაბაგმა ბექა ჯაყელმა მონღოლთა ზურგით გალაღებულ ოს ბაყათარს. ძამაც და ტანაც, იგივე ატენის ხეობა სტრატეგიული იყო თრიალეთზე გადასასვლელად. წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით, ნ. ბერძენიშვილმა დაადგინა, რომ „ნაჭარმაგევი-გორი-ტანას ხეობაზე“ გავლით გზა მიემართებოდა თრიალეთზე და, პირიქით, თრიალეთიდან გზა შემოდიოდა შიდა ქართლში. თვითონ ის ფაქტი, რომ ძამის ციხეს და ძამის ხეობას თორელები აკონტროლებდნენ, მიუთითებს, რომ თორის მფლობელი მთავრები ძამის ხეობით შიდა ქართლისკენ მიმავალ გზებსაც გააკონტროლებდნენ. ნ. ბერძენიშვილის სამართლიანი შენიშვნით

> გორის ხელში ჩაგდების შემდეგ ოსები ძამის ხეობით გაღმა მხარს შეესივნენ და თორთრიალეთისაკენ მიიწევენ. ამ ხეობისა და გზის ხელში ჩასაგდებად მათ უნდა ძამის ციხე წაართვან თორელებს. ამ ხეობის ხელში ჩაგდებით ბაყათარ საშიშ შეიქმნა მესხეთის მთავრისათვის, რომელიც წამოვიდა და იმავ ძამის ციხის აღებით ოსთა შემდგომი წინსვლა შეაჩერა (ბერძენიშვილი 1966: 44; ბერძენიშვილი 1965: 60).

„ოვსნი გორს მსხდომნი“ ან „ოსნი რომელ სხდეს გორს“ მონაწილეობას იღებდნენ გილანის ბრძოლებში, რომელსაც ოლჯიათუ ყაენი აწარმოებდა. ამ ბრძოლაში მონაწილეობდა აგრეთვე ვახტანგ დემეტრეს ძეც. ვერც მან შეძლო გორის უკან დაბრუნება (ყაუხჩიშვილი 1959: 318). ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, „ხოლო მძლავრებდნენ ოვსნი ქართლს და დაეპყრათ ადგილ ადგილთა დაბნები და ციხენი“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 256).[23] ამგვარად, ოსებმა არა მარტო გორის ციხე დაიკავეს, არამედ „ადგილ-ადგილ დაბნები და ციხენი“, როგორც ჩანს, გორის მიმდგომი ტერიტორია, რომელთა დაბრუნება სამხედრო ძალის გარეშე შეუძლებელი ხდებოდა. სწორედ, ამის გამო მოუწია შემდგომ გიორგი ბრწყნვალეს რადიკალური ზომების მიღება. მეფე მიხვდა, რომ თუ არ დაიბრუნებდა გორის ციხეს, ქვეყნის გაერთიანების საქმეს ბევრი პრობლემა შეექმნებოდა, რადგან შიდა ქართლის ცენტრში გამაგრებული ოსები საფრთხეს უქმნიდნენ ყველა მხრიდან მომავალ გზებს და შეაფერხებდნენ მეფის მოძრაობას. *ძეგლი ერისთავთაში* აღნიშნულია, რომ მეფე „მაშინ მოადგა ოვსთა გორს მყოფთა და ბრძოდა სამ წელ“ (ქსძ\ 1965: 107). ოსების საკითხი საფრთხეს უქმნიდა ასევე, ჩრდილოეთიდან მომავალი გზების გაკონტროლებას. ამიტომაც იყო, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით,

> ამან მეფემან (გიორგი ბრწყინვალე – ქ. ქ.) განასხნა ძლიერებითა თჳსითა და წარუხუნა ციხენი და დაბნები. მერმე შევიდა და შემუსრნა კავკასსა შინა მყოფნი, ურჩნი მოსრნა და დაიმორჩილნა და მოხარკე ჰყვნა ყოველნი იგინი და დაამშჳდა ქართლი ოვსთაგან, ვინაჲთგან გზანი ყოველნი თჳთ დაიპყრნა“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 256).

გიორგი ბრწყინვალემ, რომელსაც მონღოლთა მხარდაჭერა ჰქონდა და შემდგომ ისარგებლა მათი დასუსტებით, შეუტია ოსებს, „განასხნა და აღფხურა“ ისინი, რაშიც მონღოლებს ამჯერად ხელი არ შეუშლიათ, რადგან ქართველ მეფესთან დაპირისპირება იმ ეტაპზე ხელს არ აძლევდათ. როგორც ჩანს, გიორგი ბრწყინვალემ დარიალისა და დვალეთის გზებიც დაიჭირა, რომ აღეკვეთა ოსი მოსახლეობის შემოსვლა საქართველოში.

შენიშვნები

1 *ქართლის ცხოვრების* ნუსხებში, შესაბამისად, მ. ბროსესეულ *ქართლისა ცხოვრებასა* და ე. თაყაიშვილის მიერ გამოცემულ მარიამისეულ ქართლის ცხოვრებაში ‘ოსნის’ მაგივრად „ორნი“ იხსენიება, თუმცა ეს სიტყვა ს. ყაუხჩიშვილის აკადემიურ გამოცემაში არ არის შეტანილი. მაგრამ უკვე მკვლევართა მიერ დამტკიცებულია, რომ ეს მექანიკური შეცდომაა. აღნიშნულს ადასტურებს აგრეთვე ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობაც.

2 ვ. ითონიშვილს ამ ოსთა ჯგუფებად „ას-ალანები“ მიაჩნია, რომელთაც სამხედრო შეჯახება მოუხდათ ქართველებთან XIII ს-ის II ნახევარსა და XIV ს-ის I ნახევარში (ითონიშვილი 1996: 232). იგი ფიქრობს, რომ „არაა გამორიცხული თავად ტერმინ „ოსიანობის//ოვსობის“ გაჩენის (ან მისთვის ნოყიერი ნიადაგის მომზადების) შესაძლებლობაც სწორედ ას-ალანთა და ქართველთა „მტრობის“ მანამდე არნახული გახანგრძლივების ეპოქაში (XIII-XIV სს.), რომელსაც ჯეროვანი თვალსაჩინოებისათვის ალბათ რეზონულია პირობითად „ოსიანობის“ „ას-ალანური“ (ან „ალან-ოსური“) ეტაპი ვუწოდოთ“ (ითონიშვილი 1996: 233). მას მიაჩნია, რომ XVII საუკუნის შემდგომ პერიოდში „ოსიანობა“ მოიცავს ე.წ. „ირონულ“ ეტაპს, როდესაც შიდა ქართლის მთიანეთში XVII საუკუნიდან ჩნდება ოს-ირონთა პირველი კომპაქტური დასახლებები (ითონიშვილი 1996: 233).

3 საინტერესოა ის ფაქტი, რომ უფრო ადრე ოქროს ურდოს ყაენი ბათო ხანიც დიდ ინტერესს იჩენდა დავით ლაშას ძის მიმართ, ი. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ 1256 წლამდე, როდესაც მანგუ ყაენმა ერანში ჰულაგუ დანიშნა ყაენად ანუ „ილ-ხანად“, საქართველო მანამდე ოქროს ურდოს უზენაესობას აღიარებდა, შემდეგ კი ჰულაგუ ყაენისა და მისი შთამომავლობის (ჯავახიშვი-

ლი 1982:53). ჟამთააღმწერელი ამბად მოგვითხრობს როგორ ეწვია დავით ლაშას ძე ჯერ ბათო ყაენს და შემდეგ ჰულაგუს, რომლის გაანალიზების შედეგად აშკარად ჩანს, თუ როგორ ცდილობდა ორივე ყაენი საქართველოს ფაქტორის გამოყენებას. დავითიც შეძლებისდაგვარად სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას ცდილობს. ბათო ყაენმა ელჩი გამოუგზავნა დავითს და თავისთან მოუწოდა, ისიც ყაენის წინაშე წარსდგა „ნიჭითა უზომოთა“, რაც მიუთითებს, რომ დავითს გარკვეული მიზანი ექნებოდა ამ ვიზიტის დროს. მართლაც, ბათო ყაენმა მეფე „პატივითა შეიწყნარა და ყოველი სათხოველი აღუსრულა“, დავითსაც დიდი ხანი დაუყვია ბათო ყაენთან, მან მეფეს „სუქური საჩრდილობელიც“ კი უბოძა, „რომელი სხუასა არავის აქუნდის, თჳნიერ ყაენთა და ნათესავსა მათსა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 230). ბუნებრივია, დავითი ბათო ხანთან კარგი ურთიერთობის საჭიროების შემთხვევაში ამ კავშირს ილხანთა ულუსის ყაენის წინააღმდეგ გამოიყენებდა, მაგრამ, საბოლოოდ, დავით ლაშას ძე ჰულაგუს ქვეშევრდომი გახდა.

4 მკვლევარი ქართველ მეფეს მოიხსენიებს, როგორც „დავით ულუ“, თუმცა იმის გამო, რომ ვემხრობი მოსაზრებას, რომლის მიხედვით, ჟამთააღმწერლის ცნობებზე დაყრდნობით „ულო“ ჰულაგუ ყაენს გულისხმობს, მის ნაცვლად დავითს მოვიხსენიებ „დავით ლაშას ძის“ ფორმით.

5 ამ ფაქტთან დაკავშირებით შემდეგ ვერსიებს გვაწვდის ფარსადან გორგიჯანიძე: „მეფემ მეორე ცოლი შეირთო უშვილობისთვის“ - „ოსეთის ბატონის ქალი, ტურფა და ლამაზი ასული ალთუნიანთა, მოიყვანეს ჯიგდა ხათუნის მიფარვით. დაორსულდა და შობა შვილი. საჴელად და(ა)არქვეს გიორგი. და აცნეს ჯიგდა ხათუნს, დედოფალსა. იამა და თავის შვილად ზ(რ)დიდა, ვითაც თავის ნაშობსა სათუთობით. მეორეს წელსაც დაორსულდა, შვა ასული ტურფა, ლამაზი და(ა)რქვეს საჴელად თამარი“. მეორე ვერსიაში დაკონკრეტებულია „ოსეთის თავადის შვილი ალთუნ“, რომელიც ორი შვილის გაჩენის შემდეგ მეფემ „შინიდამ გაიშორა საყვარელი ალთუნ“ (ალასანია 2022: 158).

6 როგორც ცნობილია, ფ. გორგიჯანიძის *ისტორიის* ის ნაწილი იყო გამოცემული, რომელიც უშუალოდ მის თანადროულ ეპოქას აღწერდა. ადრეულ პერიოდის და, კერძოდ, XII-XIII საუკუნეების ისტორია კომპილაციურად იყო მიჩნეული და არ განიხილებოდა მნიშვნელოვან წყაროდ. როგორც რ. კიკნაძე აღნიშნავდა, ფ. გორგიჯანიძეს ხელთ უნდა ჰქონოდა *ქართლის ცხოვრების* საკმაოდ შერყვნილი ნუსხა. მაგრამ ზოგიერთი საკითხი, რომელიც ფარსადანს აქვს განხილული, მის მიერ გამოყენებულ ნუსხებში უფროა შემორჩენილი, ვიდრე *ქართლის ცხოვრების* უკვე გამოცემულ ნუსხებში. მკვლევარი შენიშნავდა, რომ „მის მიერ გამოყენებულ ნუსხაში ბევრი ადგილი უფრო სწორად და სრულად ყოფილა გადმოცემული, ვიდრე *ქართლის ცხოვრების* ამჟამად ცნობილ ნუსხებშია. ფარსადან გორგიჯანიძის გამოუცემელ ნაწილში შემორჩენილი ზოგიერთი ცნობით შეიძლება „ჟამთააღმწერლის ნაწარმოების ბევრი ადგილის აღდგენა, გასწორება, დაზუსტება და შევსება“ (კიკნაძე 1971:117). სწორედ, აქედან გამომდინარე მიაქცია ყურადღება რ. კიკნაძემ ფარსადანის ნაშრომს, სადაც XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით უმნიშვნელოვანესი დეტალები წარმოაჩინა. მკვლევარი ფიქრობდა, რომ ფარსადანს *ქართლის ცხოვრების* ორი ნუსხით უსარგებლია, რომლებშიც ერთი და იგივე ფაქტზე მცირეოდენი განსხვავებაა შემორჩენილი. როგორც რ. კიკნაძე აღგვიწერს, ამ ხელნაწერს 3 ადგილას ზედმეტი ფურცლები ჰქონია ჩაკერებული, სადაც „რამდენადმე განსხვავებით, ხელმეორედ არის გადმოცემული ერთხელ უკვე მოთხრობილი ამბები XIII ს-ის საქართველოს ისტორიისა“ (კიკნაძე 1971: 117). 2022 წლიდან ფარსადან გორგიჯაიძის *საქართველოს ცხოვრების* სრული ტექსტი ხელმისაწვდომი გახდა, რადგან იგი გამოსაცემად მოამზადა, წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. ამ საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევარს უკვე საშუალება ეძლევა მოახდინოს წყაროთა შედარებითი ანალიზი და გააკეთოს უფრო სწორი დასკვნები.

7 იგივეს იმეორებს ზ. ჭიჭინაძის მიერ *ქართლის ცხოვრების* 1897 წლის მეორე გამოცემა (ჭიჭინაძე 1897: 581).

8 რ. კიკნაძე მიიჩნევდა, რომ, როგორც ჩანს, ეს სიტყვა „ქალაქი“ ვახტანგის კომისიის მიერ კი არ არის ტექსტში შეტანილი, არამედ, *ქართლის ცხოვრების* ძველ ნუსხებშიც ყოფილა დამოწმებული (კიკნაძე 1971: 122).

9 ვ. გამრეკელი *ძეგლი ერისთავთას* ცნობებზე დაყრდნობით მიიჩნევს, რომ „ლიახვის ხეობაში XIII-XIV სს-ში ცხოვრობდნენ მხოლოდ დვალები; ოსების ლიახვზე ჩამოსახლების, ან აქ მათი კომპაქტური მოსახლეობის გაჩენის ხსენება სრულიად არ გვხვდება“ (გამრეკელი 1975: 180). დვალების, როგორც ოსებისგან განსხვავებულ ეთნიკური ელემენტად მიჩნევის შესახებ თითქმის ყველა მეცნიერი თანხმდება. გარდა ამისა, XIII-XIV სუაკუნეებში ქართლის მთიანეთი სრულებითაც არ ჩანს გაუკაცრიელებული და,არც ოსთა კომპაქტური დასახლებები არ ჩანს. პირიქით, დავით დემეტრეს ძე აქტიურად მოძრაობს მთიულეთში, იგი სარგებლობს არაგვის ხეობისა და ხევის მოსახლეობის მხარდაჭერით (გამრეკელი 1975: 180). ვ. გამრეკელი უსაფუძვლოდ მიიჩნევს არა მარტო 1290-იან წლებში ოსთა გადმოსახლების შესახებ მოსაზრებას, არამედ იმ აზრსაც, მათგან წარმოშობილად ჩაითვალოს „XIII-XIV სს. მიჯნაზე ქართლში მებრძოლი და მოთარეშე ფარეჯან-ბაყათარისა და „გორს მსხდომ ოსთა“ რაზმები“ (გამრეკელი 1975: 181). მკვლევარს მიაჩნია, რომ 1290-იან და 1300 წლებში გააქტიურებული ოსები მომდინარეობდნენ 1263 წელს საქართველოში ლტოლვილად შემოსული ოსებისგან და არ მომხდარა 1290-იან წლებში ოსთა კიდევ სხვა გადმოსახლების ფაქტი, მითუმეტეს, ლიახვის ხეობაში, რომელმაც თითქოს დასაბამი მისცა შიდა ქართლის მთიანეთში ოსური მოსახლეობის გაჩენას, რომელიც უფრო გვიანდელი მოვლენა იყო. ცალკეული ჯგუფების გადმოსვლა ალბათ ხდებოდა, მაგრამ არა ისე, რომ გადმოსახლების ფორმა მიეღო (გამრეკელი 1975: 185).

10 გარდა ოსების ლაშქრობისა ქართლის შიდა რეგიონებისკენ, რომელსაც ქართლის მეფეები იგერიებდნენ და საპასუხო ლაშქრობას აწყობდნენ ოსეთში, ზოგჯერ ქართლის მეფეებსაც გადმოჰყავდათ ოსები ჩრდილო კავკასიის სხვა მცხოვრებლებთან ერთად სამხედრო დახმარებისთვის.

11 გ. თოგოშვილი აღნიშნავდა, რომ ოსთა გადმოსვლა ძირითადად არდონის ხეობით ანუ როკის უღელტეხილით ხდებოდა (თოგოშვილი 1958: 221). მაგრამ აქ დასაზუსტებელია ერთი დეტალი. კერძოდ, შემდეგი: როკის წყალი დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკადია და ეს უღელტეხილი ამ ხეობით აკავშირებდა დიდი ლიახვის სოფლებს და შიდა ქართლს არდონის ხეობასთან. არდონი კი თერგის მარცხენა შენაკადია და მიედინება ოსეთის ველზე. ამრიგად, როკის წყალი ლიახვის აუზს ეკუთვნის, არდონი კი – თერგის.

12 ნ. ბერძენიშვილმა დაადგინა, რომ „თიანეთიდან ის ფუძნარზე გავლით (ბოდავის ხევით) არაგვს გადალახავს ჟინვანთან“ (ბერძენიშვილი 1966: 58). ამ გზით გაემართა ვახტანგ გორგასალი დარიალისკენ, როდესაც ოსეთში ლაშქრობდა.

13 ვახუშტი ბაგრატიონი გვამცნობს, რომ მიუხედავად ილხანებთან მოლაპარაკებისა, დავით მეფე მაინც არ წავიდა ურდოში და კვლავ ჟინვალში მივიდა, მან ჯერ თავის ძმა ბაადური გაგზავნა ოქროს ურდოს ყაენთან და დახმარება სთხოვა (ყაუხჩიშილი 1973: 244, ყაუხჩიშვილი 1959: 303, 304), შემდეგ კი ვახტანგი. მოგვიანებით, ალბათ უნდობლობის გამო, მეფემ ვახტანგი ჟინვალის ციხეში გამოკეტა, რომელმაც მოახერხა გაქცევა, იგი პირველად ძმას შეურიგდა, თუმცა მისგან კვლავ იგრძნო საშიშროება და მონღოლებს სთხოვა დახმარება, რომელთაც დავითის საწინააღმდეგოდ, მას მისცეს მეფობა (ყაუხჩიშვილი 1959: 308).

14 დარიალის სახელწოდებასთან და მის დანიშნულებასთან დაკავშირებით იხ. (ქუთათელაძე 2021: 189- 225).

15 „დვალეთის გზა“ მოიხსენიება მირიან მეფის დროსაც. ლეონტი მროველი გვამცნობს, რომ მისი მეფობისას გადმოვიდნენ ოვსნი „ფეროშ და კავტია და განრყუნეს ქართლი. ხოლო მირიან გარეს-გარ გარდავიდა ოვსეთს, მოტყუენა ოვსეთი და მიუწია ხაზარეთამდი, და გარდამოვლო გზა დვალეთისა და მოვიდა შინა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 68). შესაძლოა, მირიან მეფეც დარიალით გადავიდა ოსეთში და შემდეგ შემოვიდა დვალეთის გზით, სწორედ ის გზა გამოიარა, რაც ოსებმა, მცხეთაზე თავდასხმას როცა გეგმავდნენ.

16 ეს რეგიონიც ძალზედ სტრატეგიული იყო და არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ მუხრანის ველით, საძოვრებითა და სანადირო ადგილებით. აქ ადრეულ პერიოდში მოხსენიებული მეფეთა სასახლეც მუხრანის სტრატეგიულობაზე მიუთითებს. თბილისიდან და მცხეთიდან შიდა ქართლის მთიანეთისკენ და დვალეთისკენ მიმავალი გზა მუხრანზე გაივლიდა ნიქოზისა და ცხინვალის გავლით, ამ გზას უზრუნველყოფდა ლიახვის ხეობა, სწორედ, ამ გზით მომავალი ოსები მუხრანის მხრიდან დაესხნენ თავს მცხეთას (ყაუხჩიშვილი 1955: 55). შესაბამისად, მუხრანიდან მიემართებოდა გზა თბილისისკენ, გზა გადადიოდა კახეთისკენ. გვიან პერიოდში შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო სადროშოდ შერჩეული მცხეთის ჩრდილოეთით არსებული მუხრანი, რომელიც ცალკე კვლევის საგანია. ბერი ეგნატაშვილი აღნიშნავს, რომ საუფლისწულოდ შექმნილი მუხრანის და მისი სადროშოსთვის „დარაჯად“ უნდა ყოფილიყო „ერისთავი ქსნისა და ჴეობა არაგჳსა“ (ყაუხჩიშვილი 1959: 350). ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ არაგვისა და ქსნის საერისთავოებს მუხრანში მყოფი ხელისუფალი გააკონტროლებდა. მცხეთის ჩრდილოეთით მდებარე მუხრანი სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო როგორც შიდა ქართლის ბარის რეგიონებისთვის, ასევე შედა ქართლის მთიანი მხარისთვისაც, საითკენაც მიემართებოდა „მუხრან-ნაჭარმაგევის გზა“ (ბერძენიშვილი 1966: 21-25). ქსნისა და მტკვრის შესართავთან მდებარე, ქართულ წყაროებში მოხსენიებული „მტუერის“/„მტკურის“ ციხეც (შდრ. „ქსნის ციხე“) ადასტურებს მუხრანის სტრატეგიულობას. საქართველოს ისტორიის ნებისმიერ ეტაპზე მუხრანი ყოველთვის ინარჩუნებდა სტრატეგიული მხარის მნიშვნელობას. ამას ემატებოდა მუხრანის, როგორც ეკონომიკურად დაწინაურებული მხარის მნიშვნელობა.

17 ქართულ ისტორიოგრაიაში მიღებულია მოსაზრება, რომელიც „ქალაქში“ თბილისს ჰგულისხმობს (სინ 1979: 581); (თოგოშვილი 1958: 196). თუმცა, „ქალაქის“ სახელწოდება წყაროში არ არის მოხსენიებული და გადაჭრით ვერ ვიტყვით, რომ შემოყვანილი ოსების ნაწილი მაინცდამაინც თბილისში ჩაასახლეს, კერძოდ, ლიმაჩავი და მისი ძეები. ფაქტია, რომ სამხედრო დანიშნულების მიზნით, ფ. გორგიჯანიძის ცნობის საფუძველზე, ლტოლვილი ოსები გორში ჩაუყენებიათ.

18 სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „სხდომა“ არის „მრავალთ ჯდომა“, რომელსაც შეესაბამება „სხდა – იჯდნენ“, „სხენან – სხედან“ (ორბელიანი 1993: 124). „დასხდომა“ გარდა დაჯდომისა, ნიშნავს „დამკვიდრებას, დასახლებას“ (აბულაძე 1973:124) (შდრ. „მსხდომარე“ – „დამკვიდრებული, მჯდომარე“). ასევე მნიშვნელოვანია „მსხემი“, რომელიც ერთი მნიშვნელობით ნიშნავს ასევე „მოსრული, დამკვიდრებული, უცხო, ყარიბი“; (აბულაძე 1973: 298). სულხან-საბა ორბელიანს „ყოფნა“ განმარტებული აქვს, როგორც „მყოფობა“ (ორბელიანი 1993: 270, აბულაძე 1991: 537). მას უკავშირდება „გამყოფებული – მყოფად შექმნილი“ (ორბელიანი 1991:135), „ვმყოფობ-ვარ“ – (ორბელიანი 1991: 269), „სამყოფი-სადგური“ (ორბელიანი 1993: 42). „სადგური“ კი „სადგომს“ ან „დასადგომელ ადგილს“ ნიშნავს - (აბულაძე 1993: 25). „ყოფა“ სხვა მნიშვნელობის გარდა ნიშნავს ასევე „დავანება, დასადგურებას“ (აბულაძე 1973: 467).

19 მაღრან-დვალეთის აღწერისას ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ მის დროს იქ უკვე ოსები სახლობდნენ, რომელსაც იგი შემდეგნაირად განმარტავს: „ხოლო რაოდენნი ოვსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაითგან მტერთაგან ბარსა შინა კაცნი შემცირებულან“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 363-364).

20 ბროსესა და ჭიჭინაძის მიერ გამოცემულ *ქართლის ცხოვრებაშიც* სიმდიდრესთან ერთად მოიხსენიება საჭურჭლეც: „და მეფემან დავით მოსცა შვილი მისი (თუქალ ნოინის-ქ.ქ.) და ყოველი საჭურჭლე, და სიმდიდრე ყოველი, რომელი შევედრა ოვსთა მთავრის ფარეჯანისა, რომელი იდვა ციხესა ატენისასა (ბროსე 1849: 430); (ჭიჭინაძე 1897: 627).

21 სულხან-საბა ორბელიანი „მიბარებულს“ განმარტავს, როგორც „ვედრს“ – „ვედრად ქონება“ მიბარებას ნიშნავს (ორბელიანი 1991: 260); (აბულაძე 1973: 155); (ქუთათელაძე 2020: 27). ი. ჯავახიშვილი „ვედრის“ სრულ ფორმად „შენავედრს“ მიიჩნევდა (ჯავახიშვილი 1984: 335). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონში* განმარტებულია, რომ „შევედრება“ მიბარებას, მინდობას, რწმუ-

ნებას, „დაფარვას“, შეწყნარებას ნიშნავს (აბულაძე 1973: 474). სულხან-საბა ორბელიანი „მიბარებულის“ მნიშვნელობით განმარტავს ასევე „ნამარხევს“ (ორბელიანი 1991: 573), რაც („მიცემაჲ დამარხვად“), ი. ჯავახიშვილის აზრით, „შესანახად მიბარებას ნიშნავდა“ (ჯავახიშვილი 1984: 334). მართლაც, სულხან-საბა ორბელიანი „მიაბარას“ განიხილავს, როგორც „შენახვად მიათვალა“ (აბულაძე 1991: 478).

22 ატენში სამეფო საჭურჭლის რეალურ არსებობას ამტკიცებს დავით აღმაშენებლის ანდერძი, სადაც იხსენიებოდა „ატენისა საჭურჭლე“ (ქსძ 1965: 20). განძის მიბარების ფაქტს ჟამთააღმწერელი უთითებს ასევე დემეტრე II-სა და ბექა ჯაყელთან მიმართებით – როდესაც დავით დემეტრეს ძე მეფე გახდა და მოუწოდეს ბექა ჯაყელს, „მან არა ინება მოსვლად, რამეთუ ფრიად განდიდებულ იყო თჳთ არღარა წარვიდის არცა ყაენს წინაშე და არცა მეფეს თანა, არამედ წარმოუვლინა ძე თჳსი პირმშო სამცხის სპასალარი სარგის, და ყოველი ნამარხევი, რომელი აქუნდა მეფის დიმიტრისაგან შევედრებული, და სარტყელიცა იგი დიდფასისა“ (ყაუხჩიშილი 1959: 237). როგორც ჩანს, განძის მიბარება და მისი დაცვა გარკვეულ ვალდებულებას აკისრებდა მესხეთის მთავარს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის მიმართ, რომლის სურვილიც მას არ ჰქონდა, რადგან განდიდებული იყო და პირდაპირ ანგარიშვალდებული ყაენთან. განძის დაბრუნებით მან ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ არ აპირებდა აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის მორჩილებას, როგორც რიგითი დიდგვაროვანი.

23 ამ საკითხის რეპრეზენტაცია გვიან ეპოქაშიც გაჟღერდა. ზ. ჭიჭინაძე ამ ფაქტთან დაკავშირებით წერს, რომ „მთელი ქართლი ოსებმა აიკლეს და დაარბიეს და რაც დრო გადიოდა, მით იგინი უფრო წინ მიდიოდნენ ავ კაცობით ... როცა ქართველთ გარეშე მტრები აუტყდნენ, მაშინ ქართლში, თვით ქართველთ მეზობელ ოსებმაც იპოვნეს დრო და წამოყვეს თავი“ (ჭიჭინაძე 1916: 4). საინტერესო ინტერპრეტაციას წარმოგვიდგენს აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით ნ. ურბნელიც: „რაკი საქართველო დაბალ ღობედ შეიქნა, ისეთი მტერ-მოყვარეც კი, როგორიც ოსეთი იყო, ამ ღობეზედ გადადიოდა. ჩვენმა დაუძლურებამა და ერთობის დამხობამ ფრთები შეასხა პაწია ოსეთის სამთავროსაც, გაათამამა, ოსნი იქამდე გაკადნიერდნენ და ისე წავიდნენ თავს, რომ შუაგულ ქართლში ფეხი გაიდგეს და ქ. გორი დაიჭირეს“ (ურბნელი 1889: 65).

დამოწმებანი

აბულაძე (რედ.) 1963: *ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები (V-X სს.).* ტექსტები მომზადებული ავტორთა კოლექტივის მიერ ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, წიგნი I, თბილისი, *მეცნიერება.*

აბულაძე 1973: ი.აბულაძე. *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი,* თბილისი, *მეცნიერება.*

აბულაძე (რედ.) 1991: სულხან საბა ორბელიანი. *ლექსიკონი ქართული.* ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ი/ აბულაძემ, I, თბილისი, *მერანი.*

აბულაძე (რედ.) 1993: სულხან საბა ორბელიანი. *ლექსიკონი ქართული.* ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ი.აბულაძემ, II, თბილისი, *მერანი.*

ალასანია 2022: ფ.გორგიჯანიძე. *საქართველოს ცხოვრება*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბილისი, *საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.*

ბერძენიშვილი 1965: ნ.ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორია XII-XIV სს. (კონსპექტი), *საქართველოს ისტორიის საკითხები,* II, თბილისი, *მეცნიერება.*

ბერძენიშვილი 1966: ნ.ბერძენიშვილი. *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში,* თბილისი, *მეცნიერება.*

ბერძნიშვილი 1960: ი.ბერძნიშვილი. *გორის ციხე,* თბილისი.

ბროსე 1849: *ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხარამეტე საუკუნემდის,* თარგმნილი და გამოცემული ღვაწლითა უ. ბროსე, წევრისა საიმპერატორო აკადემიის მეცნიერებათა, ნაწილი პირველი, ძველი მოთხრობა, 1469 წლამდის ქრისტეს აქეთ, სპბ

გამრეკელი 1975: ვ,გამრეკელი. XIII-XIV სს. საქართველოს ისტორიიდან. ჟამთააღმწერლის ზოგიერთი ცნობის გაგებისათვის, *მრავალთავი* , V, 1975.

გვასალია 1996: ჯ.გვასალია. შიდა ქართლი და ოსური პრობლემა, კრებულში: *ოსთა საკითხი*, თბილისი, *პითაგორა.*

გვასალია 1997: ჯ.გვასალია. *შიდა ქართლი და ოსური საკითხი*, თბილისი, *მერიდიანი.*

გვრიტიშვილი 1947: დ.გვრიტიშვილი, *გორის ისტორიიდან*, თბილისი, საბლიტგამი.

გვრიტიშვილი 1954: დ.გვრიტიშვილი, *გორის ისტორია*, თბილისი, *სახელგამი.*

გოილაძე 2018: ვ.გოილაძე. *ოსთა წინაპრები ძვ. წ. VII-ახ. წ. XV საუკუნეებში, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის გამოცემა.*

ვახტანგიშვილი 2017: მ.ვახტანგიშვილი, *ოსთა განსახლების საკითხისათვის XIX საუკუნესა და XX საუკუნის პირველ მეოთხედში*, სადოქტორო ნაშრომი ისტორიის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.

ზაქარაია 2002: პ.ზაქარაია. *ქართულ ციხე-სიმაგრეთა ისტორია,* თბილისი, ჟურნალ არქიტექტურა და დიზაინის გამომცემლობა.

თაყაიშვილი (რედ.) 1906: *ქართლის ცხოვრება* მარიამ დედოფლის ვარიანტი გამოცემული ე. თაყაიშვილის მიერ, ტფილისი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.

თოგოშვილი 1958: გ.თოგოშვილი. *საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (უძველესი დროიდან XIV ს. დამდეგამდე)*, სტალინირი.

თოფჩიშვილი 1997: რ.თოფჩიშვილი. *საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები*, თბილისი, *ლომისი.*

თოფჩიშვილი 2012: ქართულ-ოსური ურთიერთობის ნეგატიური ასპექტი: ოსთა თარეშები შიდა ქართლში, ი. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის *შრომები* ,V, თბილისი, *მერიდიანი.*

ითონიშვილი 1996: ვ.ითონიშვილი, ოსიანობა, *ოსთა საკითხი,* თბილისი, *პითაგორა.*

კიკნაძე 1989: ვ.კიკნაძე, *საქართველო XIV საუკუნეში,* თბილისი, *მეცნიერება.*

კიკნაძე 1971: რ.კიკნაძე. ჟამთააღმწერლის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის, მაცნე, ისტორიის სერია, N4, თბილისი, *მეცნიერება.*

კიკნაძე 1987: ჟამთააღმწერელი, *ასწლოვანი მატიანე*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბილისი, *მეცნიერება.*

მაკალათია 1971: ს.მაკალათია, *ლიახვის ხეობა*, თბილისი, *საბჭოთა საქართველო.*

მამისთვალიშვილი 2018: ე.მამისთვალიშვილი, *გორის ისტორია,* I (მეორე გადამუშავებული და შევსებული გამოცემა), თბილისი.

სქი 1979: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, *საბჭოთა საქართველო.*

სიხარულიძე 1967: ი.სიხარულიძე, *ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII-XIV საუკუნეებში,* თბილისი, *მეცნიერება.*

ურბნელი 1899: ნ.ურბნელი. *გიორგი ბრწყინვალე, მეფე საქართველოსი,* ტფილისი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.

ქსძ 1963: *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტომი I. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ, თბილისი, *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.*

ქსძ 1965: *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტომი II .საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ , თბილისი, *მეცნიერება.*

ქუთათელაძე 2020: ქ. ქუთათელაძე. ქონების აღმნიშვნელო ტერმინოლოგია „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით და მისი ძველი ქართული შესატყვისები, *ი. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ისტორიისა დ ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისა და წყაროთმცოდნეობის განყოფილების ყოველწლიური კონკფერენციის თეზისები,* თბილისი.

ქუთათელაძე 2021: ქ.ქუთათელაძე, დარიალის სახელწოდება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით და მისი დიალექტური შესატყვისობანი. *კავკასიის კარი, საქართველოს ჩრდილოეთი კარიბჭე, საერთაშორისო კონფერენციის მასალები,* თბილისი,

ყაუხჩიშვილი (რედ.) 1955: *ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, *საბჭოთა საქართველო.*

ყაუხჩიშვილი (რედ.) 1959: *ქართლის ცხოვრება*, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, *საბჭოთა საქართველო.*

ყაუხჩიშვილი (რედ.) 1973: *ქართლის ცხოვრება*, ტ.IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშილის მიერ, თბილისი, *საბჭოთა საქართველო.*

ჭიჭინაძე (გამომც.) 1897: *ქართლის ცხოვრება* დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, წიგნი მეორე, ტომი პირველი, მეორე გამოცემა ზ ჭიჭინაძისა, ტფილისი, *სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა.*

ჭიჭინაძე 1916: ზ.ჭიჭინაძე. *ოსების ჩამოსახლება ქართლში და ქართველების ამაგი და ღვაწლი მათზედ,* ტფილისი, *სახელმწიფო სტამბა.*

ხარაძე 1996: კ.ხარაძე. შიდა ქართლში ტოპონიმთა გაყალბების წინააღმდეგ, *ოსთა საკითხი*, თბილისი, *პითაგორა.*

ჯავახიშვილი 1982ა: ი. ჯავახიშვილი. *ქართველი ერის ისტორია*, წიგნი მესამე, ნაწილი პირველი (XIII-XIV სს.) თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბილისი, *თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.*

ჯავახიშვილი 1982ბ: ი.ჯავახიშვილი. *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი პირველი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბილისი, *მეცნიერება.*

ჯავახიშვილი 1984: ი.ჯავახიშვილი. *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი, მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ.VII, თბილისი, *თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.*

“THE OSSETIANS SETTLED IN GORI” (HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE OSSETIAN MIGRATION DURING THE MONGOL RULE IN GEORGIA)

Ketevan Kutateladze
TSU, Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnology
ketevan.kutateladze@tsu.ge

During the intense confrontation between the Golden Horde and the Ilkhanate, Georgian sources report that part of the Ossetian population (“the numerous chiefs”), oppressed by the Khan of the Golden Horde, sought refuge in the territory of Georgia. Hulagu Khan received these Ossetian refugees into his service, imposed tribute and military obligations upon them, and, in

return, granted them the right to settle in Georgia – a policy that proved highly dangerous for the Georgian state.

By settling the refugee Ossetians in Georgia, Hulagu Khan probably sought more loyal support against the Khan of the Golden Horde and, following the rebellion of King David VII, no longer fully trusted the Georgian monarch. For the Mongols, both the native Georgians and the Ossetian newcomers held equal value in military terms. The Ossetian population introduced into Georgia was settled in strategically important locations such as Zhinvali and Dmanisi. The Ossetians residing in Zhinvali were tasked with defending and blocking the northern routes in the event of an invasion by the forces of the Golden Horde, including through the Dariali Pass. As for Dmanisi, it controlled the approaches to Tbilisi from the south. Parsadan Gorgijanidze provides the only surviving account of Ossetians being settled in Gori — a detail not preserved in other Georgian sources. According to him, the king of Western Georgia, David Narin, had given refuge to the Mongol prince Ghalghuri, an opponent of the Ilkhans, granting him Racha as a reserve. In response, Abagha Khan seized Aten from David Narin. Consequently, the king ordered the Mongols who had taken refuge with him and their troops to raid Kartli and devastate everything up to Mtskheta.

To repel the army advancing from Western Georgia, the Ossetians stationed in the Gori fortress were not only permitted to resist the enemy but also to raid Racha and Imereti. Earlier, a Mongol commander named Janas had been stationed in Mukhrani to guard the routes of Dariali and Dvaleti against the Ossetians. The influential Surameli family, the eristavs of Kartli, also participated in these operations. The Mongols encamped in Mukhrani used it as their winter base and Mtiuleti as their summer base, thereby controlling the road connecting these two regions. Because the Mongols needed to defend the Dvaleti and Dariali passes from the Ossetians, spontaneous incursions by other Ossetian groups frequently occurred.

The settlement of Ossetians in Gori was not accidental. Gori, located in the heart of Georgia, blocked access not only from Western Georgia but also from the north. The Ossetians were not granted Gori as a hereditary possession; they were stationed there for military purposes — to protect Kartli from invading forces from the west. All of this was done under Mongol instructions.

The Ossetians in Mongol service, when circumstances became favorable, appropriated the lowland regions of Shida Kartli, weakened by the Mongol invasions. They captured Gori, which led to open conflict with the local Georgian population.

An Ossetian chief named Bakatari Beg, serving the Mongols, opposed King David VIII after his rebellion against Mongol authority and frequently raided Kartli. The Surameli family resisted his incursions. The chronicler also notes that the Mongols were aided by “the Ossetians settled in Gori.” When the Georgians pressed the Ossetians to return Gori, the latter sought help from the Mongols stationed in Mukhrani, who intervened between the two sides but ultimately left Gori in Ossetian hands.

The confrontation between the Georgians and the Ossetians continued until the reign of King Giorgi the Brilliant (Giorgi Brtskhinvale), who, taking advantage of the Mongols’ decline, attacked the Ossetians, expelled them, and regained control of Gori. Giorgi the Brilliant also secured the Dariali and Dvaleti routes, fortified the northern passes, advanced into the Caucasus, “subjugated and subdued everyone,” and restored Georgian dominance in Kartli.